

Ο ΑΙΝΙΓΜΑΤΙΚΟΣ ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΤΣΙΓΑΝΤΕ

ΜΙΑ ΣΚΟΤΕΙΝΗ ΥΠΟΘΕΣΗ ΠΡΟΔΟΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

του ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Η μυστική αποστολή του ταγματάρχη Ιωάννη Τσιγάντε στην κατεχόμενη Αθήνα, το καλοκαίρι του 1942, είχε ιδιαίτερα φιλόδοξους στόχους: όχι μόνο την πραγματοποίηση εκτεταμένων δολιοφθορών, που θα συνέβαλλαν στην παρεμπόδιση της ακάθεκτης προέλασης του Άφρικα Κορπς προς την Αίγυπτο, αλλά και τη συνένωση όλων των αντιστασιακών οργανώσεων υπό την αιγίδα της εξόριστης κυβέρνησης του Καΐρου. Περίπου έξι μήνες αργότερα, έπειτα από ένα προδοτικό τηλεφώνημα στις ιταλικές αρχές Κατοχής, ο Τσιγάντες έπεφτε νεκρός από ιταλικές σφαίρες σε ένα υπόγειο της οδού Πατησίων, χωρίς ουσιαστικά να έχει κατορθώσει να υλοποιήσει κανέναν στόχο του. Τι μεσολάβησε ώστε η αποστολή του να λήξει τόσο άδοξα και ποιοι πρόδωσαν τον παράτολμο ταγματάρχη;

Στιγμιότυπο από τη δίκη των πρωταίτων του βενιζελικού κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935. Πρώτος από αριστερά διακρίνεται ο Χριστόδουλος Τσιγάντες και τέταρτος (με σκυμμένο κεφάλι) ο αδελφός του Ιωάννης.

Το καλοκαίρι του 1942 ο Άξονας βρισκόταν στο απόγειο της ισχύος του. Ειδικότερα στο βορειοαφρικανικό μέτωπο η πτώση του Τομπρούκ, στις 21 Ιουνίου, είχε ανοίξει διάπλατα τον δρόμο του Άφρικα Κορπς προς την Αίγυπτο. Ένα μέρος του ανεφοδιασμού των δυνάμεων του Ρόμελ πραγματοποιείτο μέσω της Ελλάδας. Για τους Βρετανούς λοιπόν προέβαλλε επιτακτική η ανάγκη της παρεμπόδισής του με αντιστασιακές ενέργειες μεγάλης έκτασης στον ελληνικό χώρο. Στις 7 Ιουνίου ο ναύαρχος Χένρι Χάργουντ, αρχηγός του βρετανικού στόλου της Μεσογείου, απευθύνθηκε με επιστολή του στον υπουργό Στρατιωτικών της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης του Καΐρου, Παναγιώτη Κανελλόπουλο, για να διευθετήσει την αποστολή μιας ομάδας Ελλήνων σαμποτέρ από την Αίγυπτο στην κατεχόμενη Ελλάδα.¹ Ο Κανελλόπουλος, ο οποίος είχε φύγει από την Ελλάδα μετά τη γερμανική κατάκτηση, διέθετε ήδη υποστηρικτές στον χώρο της Αντίστασης, όπως τον Επαμεινώνδα Τσέλλο, επικεφαλής της παράνομης οργάνωσης «Προμηθεύς». Στην προκειμένη περίπτωση όμως, ήταν απαραίτητη η επιλογή ενός άλλου προσώπου. Έτσι, στράφηκε στον δραστήριο και ριψοκίνδυνο ταγματάρχη Ιωάννη Τσιγάντε,

στον οποίο ανέθεσε την ηγεσία της υπό σύσταση ομάδας. Παράλληλα του ανέθεσε και μια δεύτερη αποστολή: να αναλάβει, ως εκπρόσωπος της εξόριστης κυβέρνησης, τον συντονισμό όλων των αντιστασιακών οργανώσεων στην Ελλάδα από ένα επιτελικό κέντρο που θα έπαιρνε εντολές απευθείας από την κυβέρνηση του Καΐρου.

Η οργάνωση της επιχείρησης

Η επιλογή του αρχηγού των σαμποτέρ δεν ήταν τυχαία. Ο Ιωάννης Τσιγάντες είχε γίνει γνωστός από τη συμμετοχή του στο βενιζελικό κίνημα της 1ης Μαρτίου του 1935, στην οργάνωση του οποίου είχε παίξει πρωταγωνιστικό ρόλο. Μετά την αποτυχία του κινήματος είχε συλληφθεί και καταδικαστεί από στρατοδικείο σε καθάιρηση και φυλάκιση. Αφού κρατήθηκε εννέα μήνες στις φυλακές της Αίγινας, αποφυλακίστηκε και εξορίστηκε στα Κύθηρα. Τον Απρίλιο του 1941 είχε το θλιβερό προνόμιο να παρακολουθήσει την κατάληψη της Αθήνας από τους Γερμανούς από το δώμα του τετραώροφου σπιτιού του, στην οδό Ζαλοκώστα.² Τότε αποφάσισε να δραστηρευτεί στη Μέση Ανατολή. Προσπαθώντας να διαφύγει μέσω Τουρκίας, συνελήφθη από τις τουρκικές αρχές και κρατή-

Η απόταξη των καταδικασθέντων πρωταίτων του κινήματος της 1ης Μαρτίου 1935. Ένας από αυτούς ήταν και ο Ιωάννης Τσιγάντες.

ήθηκε επί 3-4 μήνες (όπως και πολλοί άλλοι Έλληνες αξιωματικοί που ακολούθησαν την ίδια διαδρομή) σε στρατόπεδο στη Νίγη. Περὶ τα τέλη του 1941, έπειτα από βρετανικές πιέσεις, απελευθερώθηκε, έφθασε στο Χαλέπι, και από εκεί τελικά στο Κάιρο.³

Μεταξύ των εξόριστων Ελλήνων στη Μέση Ανατολή επικρατούσαν έντονες πολιτικές αντιθέσεις. Άλλοι ήταν βασιλόφρονες, άλλοι οπαδοί της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, ενώ υπήρχαν και αρκετοί βενιζελικοί που ήταν αντίθετοι με το ενδεχόμενο επιστροφής του βασιλιά Γεωργίου Β' στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση. Σε όλους αυτούς άρχισε σταδιακά να προστίθεται και μια τέταρτη κατηγορία, οι οπαδοί του ΕΑΜ. Μέσα σε αυτό το κλίμα η γενικότερη συνεννόηση ήταν σχεδόν αδύνατη, και η ανάθεση μιας ιδιαίτερα σημαντικής αποστολής στον Τσιγάντε αναμενόταν να προκαλέσει σφοδρές αντιδράσεις. Προκειμένου λοιπόν να αποκρουβεί η απουσία του από τη Μέση Ανατολή, ο Κανελλόπουλος εξέδωσε μια πλαστή διαταγή σύμφωνα με την οποία τον μετέθετε στην Τεχεράνη, υπό την ιδιότητα του στρατιωτικού ακόλουθου.

Η ομάδα του Τσιγάντε συγκροτήθηκε από τον λοχαγό Πεζικού Παναγιώτη Ρογκάκο (υπαρχηγό), τον έφεδρο υπίλαρχο Βασίλειο Ζακυνθινό (με την κωδική ονομασία Μίκυ), τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Πεζικού Φώτιο Μανωλόπουλο, τον ανθυπασπιστή Πεζικού

Δημήτριο Γυφτόπουλο, τον έφεδρο ανθυπασπιστή Πυροβολικού (και παράλληλα αστυνομικό) Σπύρο Κώτση και τους ασυρματιστές Κωνσταντίνο Ρούσσο και Ιωάννη Μωραΐτη. Σε αυτούς προστέθηκε και ένας ιδιώτης, ο Μιλτιάδης Γιαννακόπουλος (με την κωδική ονομασία Αριστείδης), που εκπροσωπούσε τη βρετανική μυστική υπηρεσία ΜΟ4 αλλά ο ρόλος του υπήρξε αμφιλεγόμενος, αφού αργότερα αποπέμφθηκε από τον Τσιγάντε ενώ, σύμφωνα με μια μαρτυρία, μεταγενέστερα συνελήφθη από τους Άγγλους ως απατεώνας και απελάθηκε στο εσωτερικό της Αφρικής.⁴ Στην αρχική ομάδα προστέθηκαν αργότερα (στα τέλη Οκτωβρίου) τρία ακόμη μέλη: ο έφεδρος υπίλαρχος Αφεντάριος Μαρασλής και οι ασυρματιστές Ματθαίος Ανδρόνικος και Θεόδωρος Λιάκος. Κατά τον Πέτρο Μακρή-Στάικο, «η αποστολή του [Τσιγάντε] είναι αμιγώς ελληνική, πολυμελής και εκπροσωπεί όλες τις βρετανικές μυστικές υπηρεσίες, όμως και όλες τις πολιτικές τάσεις».⁵

Έπειτα από επίμονη παράκληση του Τσιγάντε, ο Κανελλόπουλος τον εφοδίασε με μια έγγραφη βεβαίωση ότι ήταν εκπρόσωπος του υπουργείου Στρατιωτικών. Με αυτήν ο Τσιγάντε πίστευε ότι θα διευκολυνόταν η αποδοχή του από δύσπιστους συνομιλητές του στην Αθήνα.

Η αποστολή του Τσιγάντε (που έφερε την κωδική ονομασία «επιχείρηση Thurgoland») υποτίθεται ότι έπρεπε να παραμείνει άκρως

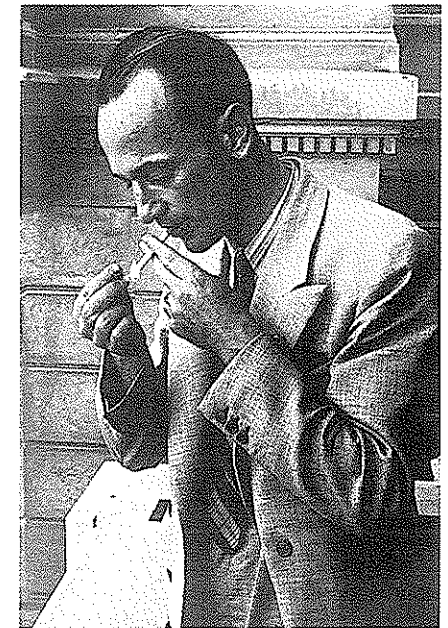
μυστική. Γι' αυτό τον λόγο τα μέλη της ομάδας του κανονικά θα έπρεπε να συναντηθούν μόνο κατά την επιβίβασή τους στο υποβρύχιο που θα τα μεταφέρει στην Ελλάδα. Παρά ταύτα η ομάδα συγκροτήθηκε προτού καν αρχίσει την εκπαίδευσή της, ενόσω τα μέλη της βρίσκονταν ακόμη στο Κάιρο. Σύμφωνα με τον Κανελλόπουλο, «τον γνώρισαν (εννοεί τον Τσιγάντε) από εδώ ως αρχηγό της αποστολής, δηλαδή κάμποσες εβδομάδες πριν φύγουν. Φεύγοντας από το Κάιρο πήγαν όλοι με τον Τσιγάντε στη Χάιφα, όπου η στάση και η διαγωγή τους ήταν τέτοια ώστε πριν μπουν στο υποβρύχιο όλος ο κόσμος στη Μέση Ανατολή συζητούσε και σχολίαζε την αποστολή».⁶ Εξίσου χαρακτηριστική για την επιπολαιότητα που διέκρινε τα μέλη της ομάδας είναι η μαρτυρία του Χριστόδουλου Τσιγάντε, ο οποίος είδε για τελευταία φορά τον αδελφό του προτού αναχωρήσει για την Παλαιστίνη, όπου η ομάδα θα πραγματοποιούσε την εκπαίδευσή της: «Εκεί που περνούσα από το ελληνικό στρατόπεδο μου λέει ο Καραβίτης: "Φεύγει ο αδελφός σας για την Ελλάδα;". Του είπα πως ο Γιάννης πηγαίνει στην Τεχεράνη, σύνδεσμος στους Άγγλους, ακόλουθος και τα τοιαύτα. Μου είπε όμως ο Καραβίτης πως ένας από εκείνους που θα φεύγανε με τον Γιάννη μάζευε γράμματα και χρήματα για τις οικογένειες των αξιωματικών, πως έλεγε σε όποιον ήθελε ν' ακούσει τη σύνθεση της αποστολής. Ο κόσμος το 'χε τούμπανο κι εμείς κρυφά καμάρι».⁷

Η αποστολή λοιπόν είχε ήδη γίνει ευρύτερα γνωστή, και πιθανότατα όχι μόνο στους ελληνοβρετανικούς κύκλους της Μέσης Ανατολής αλλά και στους Γερμανούς, που διέθεταν αρκετούς κατασκόπους μεταξύ των φίλων προσκείμενων σε αυτούς Άραβες. Ως προς αυτό, είναι χαρακτηριστικά τα όσα προσθέτει ο Χριστόδουλος Τσιγάντες στα προαναφερθέντα σχόλιά του: «Είδα τον Γιάννη το βράδυ στην Ιερουσαλήμ... Ο Θεός ξέρει τι του έσυρα. Του είπα πως θα πάει σαν το σκυλί στ' αμπέλι... Του είπα να μη φύγει, αφού δεν ξέρει να διαλέγει ανθρώπους, να ματαιώσει την αποστολή, γιατί οι Ιταλοί και οι Γερμανοί ξέρανε ήδη πως θα πήγαινε στην Ελλάδα και θα τον περιμένανε. Ήταν βέβαια δύσκολο να ματαιώσει την τελευταία στιγμή την αποστολή του, να νομίσουνε ότι φοβήθηκε».⁸

Ο ίδιος ο Τσιγάντες, παράτολμος από τη

φύση του, όπως προαναφέρθηκε, φαίνεται ότι δεν έτρεφε ψευδαισθήσεις σχετικά με το μέγεθος του κινδύνου που θα διέτρεχε στην κατεχόμενη Αθήνα. Σε κάποια συνάντησή του με τον Κανελλόπουλο του είπε: «Ή θα πραγματοποιήσω τον σκοπό της αποστολής ή θα σκοτωθώ».⁹ Στους συνεργάτες του χαρακτήρισε την αποστολή τους επιχείρηση αυτοκτονίας.¹⁰ Τέλος, στον Χρήστο Ζαλοκώστα, τον οποίο συνάντησε στην Αθήνα τον Δεκέμβριο του 1942, ανέφερε ότι οι πιθανότητες της ομάδας του να επιστρέψει ζωντανή από την Αθήνα ήταν μόλις 5%.¹¹

Μετά την τελευταία συνάντησή της ομάδας με τον Κανελλόπουλο, τα μέλη της εφοδιάστηκαν με πλαστές αστυνομικές ταυτότητες και ρούχα με ένδειξη προέλευσης από αθηναϊκά καταστήματα. Στη συνέχεια επιβίβαστηκαν στο τρένο για τη Χάιφα, όπου πραγματοποιήθηκε η εκπαίδευσή τους στη χρήση εκρηκτικών, στη σκοποβολή, στις παρακολουθήσεις, στην κωπηλασία και στη χρήση λαστιχένιων αποβατικών σκαφών, στην ιαπωνική πάλη, στην εκμάθηση στοιχειωδών ιταλικών και γερμανικών κ.λπ.¹² Η αναχώρησή της για την Ελλάδα πραγματοποιήθηκε το βράδυ της 24ης Ιουλίου από τη Βηρυτό με το βρετανικό υποβρύχιο HMS Proteus. Οι κυριότεροι στρατιωτικοί στόχοι της ομάδας ήταν η

Η κυβέρνηση Τσουδερού κατά τη συνάντησή της το 1942 στο Λονδίνο με τον βασιλιά Γεώργιο Β' και τον ηγέτη της Νότιας Αφρικής, στρατάρχη Σματς. Διακρίνεται, μεταξύ άλλων, ο υπουργός Στρατιωτικών Παναγιώτης Κανελλόπουλος. ΑΠΕΝΑΝΤΙ: Ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος σε νεαρή ηλικία.

απόφραξη του Ισθμού της Κορίνθου (ώστε τα πλοία του Άξονα που ανεφοδιάζαν το Άφρικα Κορπς να είναι υποχρεωμένα να παραπλεύσουν το ακρωτήριο Ταΐναρο και να εκτίθενται στα συμμαχικά υποβρύχια), η ανατίναξη της σιδηροδρομικής γέφυρας Καρυών, βόρεια της Λαμίας (προκειμένου να διακοπεί ο ανεφοδιασμός του Ρόμελ), η έγκαιρη ενημέρωση του Βρετανικού Στρατηγείου για την αναχώρηση εχθρικών νηοπομπών, γενικότερα η διεξαγωγή δολιοφθορών και η δημιουργία ισχυρών αντάρτικων μονάδων που θα καθήλωναν δυνάμεις του Άξονα στην Ελλάδα. Ο πολιτικός στόχος της ήταν η δημιουργία ενός Εθνικού Συμβουλίου της Αντίστασης. Για την υλοποίηση αυτών των στόχων ο Τσιγάντες μετέφερε μαζί του το υπέρογκο ποσό των 12.000 λιρών, ασυρμάτους και εκρηκτικά για τη διενέργεια δολιοφθορών, το βάρος των οποίων έφθανε τους δύο τόνους(!). Ο Σόλων Γρηγοριάδης σχολιάζει χαρακτηριστικά: «Με έναν τέτοιο σωρό χρυσών λιρών μπορούσε κανείς να κάνει πολλά στην κατεχόμενη Ελλάδα. Αντιπροσώπευαν αξία κολοσσισία, πολλαπλάσια μεγαλύτερη από την ονομαστική τους τιμή. Αλλά αποτέλεσαν για την αποστολή του Τσιγάντε πηγή κακοδαιμονιών και περιπετειών».¹³

Το ταξίδι διήρκεσε επτά ημέρες και στις 2 Αυγούστου η ομάδα επρόκειτο να αποβιβαστεί κοντά στο Τολό, όπου και την ανέμεναν Έλληνες συνεργάτες. Τελικά όμως το υποβρύχιο αποβίβασε τους άνδρες στον όρμο του Κότρωνα, στη Μάνη, όπου η παρουσία τους έγινε σύντομα γνωστή στους ενθουσιώδεις κατοίκους. Δυστυχώς, σε κοντινή απόσταση (περίπου δύο ωρών) υπήρχε ένα ιταλικό φυλάκιο, οι άνδρες του οποίου ανακάλυψαν σύντομα τις μισοκρυμμένες λαστιχένιες βάρκες που είχε χρησιμοποιήσει η ομάδα για την απόβαση της και άρχισαν να την αναζητούν.¹⁴

Επαφές στην Αθήνα

Στον Κότρωνα ο Τσιγάντες κατόρθωσε να βρει δύο καίκια με τα οποία ένα μέρος της ομάδας (ο ίδιος και πέντε άνδρες του) αποβιβάστηκαν στο Πέραμα, ενώ οι υπόλοιποι ταξίδεψαν με το δεύτερο ως το Πασαλιμάνι. Λίγο μετά την άφιξη του πρώτου καϊκιού στον τελικό προορισμό του, στο λιμάνι του Πει-

ραιά, ενώ το φορτίο των λιρών είχε ήδη μεταφερθεί με ασφάλεια (όχι όμως και τα εκρηκτικά και οι ασύρματοι), Ιταλοί καραμπινιέροι συνέλαβαν τον κυβερνήτη του, χωρίς πάντως να προλάβουν να βρουν τα εκρηκτικά και τους ασυρμάτους, τα οποία οι επιβαίνοντες πρόλαβαν να ρίξουν στη θάλασσα χωρίς να γίνουν αντιληπτοί.¹⁵

Στην Αθήνα ο Τσιγάντες επιδόθηκε σε μια αλλεπάλληλη σειρά επαφών με διάφορα πρόσωπα τα οποία θα μπορούσαν να εξυπηρετήσουν τους σκοπούς της Αντίστασης. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι ένας από τους συνεργάτες του πραγματοποίησε σε μικρό διάστημα 37 επαφές, ενώ για τον ίδιο ότι συνάντησε όχι λιγότερα από 300 άτομα, μεταξύ άλλων καθηγητές πανεπιστημίου και τον εκδότη της εφημερίδας *Το Βήμα*, Δημήτριο Λαμπράκη!¹⁶ Τα αποτελέσματα όμως δεν ήταν ανάλογα των προσδοκιών. Αρκετοί βέβαια τον είδαν με συμπάθεια, άλλοι όμως δεν θέλησαν να τον βοηθήσουν.¹⁷ Ο συνεργάτης του Κανελλόπουλου, Τσέλλος, όχι μόνο αρνήθηκε να τον βοηθήσει, αλλά, παρά τις προτροπές του Κανελλόπουλου προς τους δύο άνδρες να συνεργαστούν, ήλθε σε σύγκρουση με τον Τσιγάντε και αναχώρησε για την Αίγυπτο.¹⁸ Ακόμη σοβαρότερη όμως ήταν η αποτυχία του Τσιγάντε να στρατολογήσει στην προσπάθειά του την «Επιτροπή των Έξι Συνταγματάρχων» (που έφερε την κωδική ονομασία «Θέρος»). Την επιτροπή αυτή αποτελούσαν οι συνταγματάρχες Θρα-

σύβουλος Τσακαλώτος, Ευστάθιος Λιώσης, Παναγιώτης Σπηλιωτόπουλος, Στυλιανός Κιτριλάκης, Νικόλαος Φιλιππίδης και Παισαβάνια Κατσώτας (ή, κατά μία άλλη άποψη, ο αντισυνταγματάρχης Κωνσταντίνος Δόβας), για τους οποίους είναι χαρακτηριστικό ότι σχεδόν όλοι έπαιξαν σημαντικό ρόλο αργότερα στον πόλεμο ή στη μεταπολεμική περίοδο.¹⁹ Η επιτροπή αυτή, σε συνεργασία με τον Τσέλλο και παλαιότερα και με τον ίδιο τον Κανελλόπουλο, είχε προχωρήσει στον συντονισμό μιας μεγάλης μυστικής αντιστασιακής οργάνωσης από αξιωματικούς διαφόρων πολιτικών πεποιθήσεων, αντίστοιχη με εκείνη που είχε κατά νου ο Κανελλόπουλος όταν προσέγγισε τον Τσιγάντε. Η πρωτοβουλία των συνταγματάρχων όμως είχε ατονήσει κάτω από τα καίρια πλήγματα των αρχών Κατοχής. Ο Τσιγάντες επιδίωξε μέσω του Τσέλλου να έρθει ταυτόχρονα σε επαφή με όλους τους συνταγματάρχες για να τους παραδώσει 10.000 λίρες (οι υπόλοιπες 2.000 προορίζονταν για τους σκοπούς των δολιοφθορών) εκ μέρους του Κανελλόπουλου και για να τους μεταφέρει τις οδηγίες του. Εκείνοι όμως θεωρούσαν ότι η αποστολή του Τσιγάντε ήταν ήδη γνωστή στις αρχές Κατοχής και ότι θα ήταν παρακινδυνευμένη η συγκέντρωση όλων ταυτόχρονα, εμπειρεύοντας τον κίνδυνο όχι μόνο να συλληφθούν οι ίδιοι αλλά και να καταστούν συλληφθέντες όλοι οι Έλληνες αξιωματικοί στόχος των κατακτητών και να υποστούν σοβαρά αντίποινα. Στην πραγματικότητα, η στάση τους υπέκρυπτε και άλλα προβλήματα. Σύμφωνα με τον Γρηγοριάδη, «ο Τσιγάντες είχε συγχρονισμένη αντίληψη του αγώνα. Τον ενδιέφεραν οι τυπικές περιπτώσεις των πληροφοριών και των σαμποτάζ στο εσωτερικό και η ενίσχυση του μικρού τακτικού στρατού στο εξωτερικό. Αλλά έδινε μεγάλη σημασία στον μαζικό αγώνα των πόλεων και στον ανταρτοπόλεμο της υπαίθρου... Οι συνταγματάρχες μικρή σημασία απέδιδαν σ' αυτές τις τελευταίες μορφές... Παρέμεναν προσηλωμένοι στις παλιές αντιλήψεις και αδιαφορούσαν τελείως για τον ανταρτοπόλεμο, τον οποίο έβλεπαν μόνο αρνητικά: θα προκαλούσε τον αφανισμό του πληθυσμού της υπαίθρου».²⁰ Γενικότερα, η άφιξη του Τσιγάντε είχε γίνει δεκτή με πολλές επιφυλάξεις στην κατεχόμενη Αθήνα. Οι βασιλόφρονες τον αντιμετώπιζαν κα-

χύτοιπα, λόγω της συμμετοχής του στο κίνημα του 1935, ενώ οι δημοκρατικοί δεν του συγχωρούσαν ότι είχε τεθεί υπό τις διαταγές της «βασιλικής» κυβέρνησης του Καΐρου, θεωρώντας ότι είχε προδώσει τα ιδανικά για τα οποία είχε αγωνιστεί παλαιότερα.²¹ Είναι ενδεικτικό ότι ο παλαιός συνεργάτης του στο κίνημα του 1935, ο συνταγματάρχης Στέφανος Σαράφης, έδειξε έντονη επιφυλακτικότητα απέναντί του επί πολλούς μήνες, θεωρώντας τον «αποστάτη», και δεν πείστηκε να συνεργαστεί μαζί του παρά μόνο στα τέλη του 1942, χάρη στη μεσολάβηση του κοινού τους φίλου, συνταγματάρχη Δημητρίου Ψαρρού (ο Ψαρρός ήταν σύγγαμβρος του Τσιγάντε).²² Ο Τσιγάντες πάντως δεν αποθαρρύνονταν. Όπως δήλωσε στον Χρήστο Ζαλοκώστα, «εγώ... έβαλα κορώνα στο πηλίκιο και υπηρετώ την Ελλάδα. Αξίζα καλύτερη υποδοχή. Δεν ενδιαφέρομαι για τον Γεώργιο, μα δεν σκέπτομαι ούτε και τα φτυσίματα που έφαγα το '35. Τώρα νοιάζομαι να ετοιμάσω μικρές ομάδες σαμποτάζ για την ύπαιθρο και κρυφή επιστράτευση στις πόλεις, αυτό που ονομάζουμε "επιστράτευση εν αποκρύψει". Έτσι ο εχθρός θ' αποκοιμηθεί, κι ο ταλαιπωρημένος τόπος θ' ανασάνει. Μόλις όμως πλησιάσει η ώρα της επαναστάσεως θα είναι μεγαλειώδης».²³ Σε μια άλλη περίπτωση είχε δηλώσει αντίστοιχα: «Εγώ... δεν έγινα βασιλικός. Είμαι Έλληνας πατριώτης και φρονώ ότι την στιγμήν αυτήν δεν συμφέρει εις την πατρίδα η ανακίνησης καθεστωτικών ζητημάτων».²⁴

Σκίτσο με τη μορφή του Ιωάννη Τσιγάντε.

Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, τον οποίο ο Τσιγάντες προδύριζε για πρόεδρο του υπό σύσταση Εθνικού Συμβουλίου, με τους Νικόλαο Πλαστήρα και Γουίνστον Τσώρτσιλ, στις αρχές του 1945.

Στα αδιέξοδα που αντιμετώπισε ο Τσιγάντες πιθανόν έπαιξε ρόλο και ο συνεργάτης του Μ. Γιαννακόπουλος, οι οδηγίες του οποίου φαίνεται ότι δεν συνέπιπταν απόλυτα με τις προθέσεις του Τσιγάντε. Ο τελευταίος εκμυστηρεύθηκε κάποια στιγμή στον Τσέλλο «ότι δεν είχε απόλυτη πρωτοβουλία στις ενέργειές του, γιατί δεχόταν οδηγίες και κατευθύνσεις από έναν Άγγλο αντισυνταγματάρχη που είχε έλθει μαζί του ως ειδικός απεσταλμένος της υπηρεσίας ΜΟ4». Ίσως μάλιστα αυτός να ήταν και ο λόγος για τον οποίο τελικά ο Τσιγάντες απέπεμψε τον Γιαννακόπουλο, ενώ προηγουμένως, κατά τον Τσέλλο, είχε έλθει σε βιαιότατη σύγκρουση μαζί του και σκεπτόταν ακόμη και να τον εκτελέσει.²⁵

Η οργάνωση «Μίδας 614»

Αντιλαμβανόμενος ότι δεν μπορούσε να στηριχθεί στις διασυνδέσεις του Τσέλλου και της «Επιτροπής των Έξι Συνταγματαρχών», ο Τσιγάντες άρχισε να οργανώνει το δικό του συνωμοτικό δίκτυο με την κωδική ονομασία «Μίδας 614», η οποία παρέπεμπε στον «θησαυρό» των χρυσών λιρών που είχε στη διάθεσή της η αποστολή του. Σε αυτό τον τομέα είχε αρκετές επιτυχίες, αφού κατόρθωσε να στρατολογήσει αρκετά σημαίνοντα πρόσωπα. Το κυριότερο ήταν αναμφίβολα ο Μητροπολίτης Καρυστίας Παντελεήμων Φωστήνης, χάρη στην υποστήριξη του οποίου δημιουργήθηκαν στη Νοτιοανατολική Εύβοια, σε κατάφυτο παράλιο χώρο της Μητρόπολης, βάσεις υποδοχής και ανεφοδιασμού υποβρυχίων και καϊκιών.²⁶ Άλλα σημαντικά μέλη ήταν οι συνταγματάρχες Σπύρος Μαλασπίνας και Δημήτριος Ψαρρός, ενώ στους υποστηρικτές της οργάνωσης συγκαταλεγόταν και ο αστυνομικός διευθυντής Αθηνών Άγγελος Έβερετ, που ανέθεσε την προστασία του Τσιγάντε στον υπαστυνόμο Λεωνίδα Παρίση, ο οποίος όμως (μάλλον εν αγνοία του Τσιγάντε) ήταν πληροφοριοδότης και πράκτορας της μυστικής βρετανικής οργάνωσης SOE ήδη από το 1940.²⁷

Οι Μιλτιάδης Γιαννακόπουλος (αριστερά) και Παναγιώτης Ρογκάκος (δεξιά), ένοστολοι στο Τελ Αβίβ, το 1942.

Παράλληλα πάντως με την οργανωτική δραστηριότητά του στον τομέα του συντονισμού της αντίστασης, ο Τσιγάντες είχε αναλάβει την υποχρέωση να εκτελέσει και διοφθόρες στο πλαίσιο της «Επιχείρησης

Thurgoland». Οι Άγγλοι απέδιδαν ιδιαίτερη σημασία στον αποκλεισμό της διώρυγας της Κορίνθου, στόχο τον οποίο ο Τσιγάντες ανέθεσε στους συνεργάτες του Βασίλειο Ζακυνθινό και Δημήτριο Γυφτόπουλο. Στα τέλη Νοεμβρίου του 1942 οι τελευταίοι μετέβησαν στο Καλαμάκι, στην είσοδο της διώρυγας από τον Σαρωνικό, με τη διαταγή να κολλήσουν μαγνητικά εκρηκτικά στα ύφαλα κάποιου πλοίου που επρόκειτο να διέλθει από τη διώρυγα. Η επιχείρηση όμως τελικά ματαιώθηκε για λόγους που δεν είναι απόλυτα σαφείς. Σύμφωνα με μία εκδοχή, οι Ζακυνθινός και Γυφτόπουλος δεν ήταν καλοί κολυμβητές και χρειάστηκε να βρεθεί κάποιος άλλος, ο οποίος όμως δεν έφθασε ποτέ στον προορισμό του. Κατά μία άλλη άποψη, η επιχείρηση αναβλήθηκε έπειτα από διαταγή του βρετανικού Ναυαρχείου, εν αναμονή της παραλαβής νέων εκρηκτικών μηχανισμών.²⁸ Η υπόθεση αυτή όμως έχει και μία άλλη διάσταση, η οποία ενδεχομένως σχετίζεται και με την προδοσία που κατέληξε στον θάνατο του Τσιγάντε. Λεπτομέρειες παρατίθενται στην έκθεση που διατάχθηκε να συντάξει τον Δεκέμβριο του 1945 (και η οποία υποβλήθηκε το καλοκαίρι του 1946) αναφορικά με τις συνθήκες θανάτου του Τσιγάντε ο Ι. Κοκορέτσας, υποστράτηγος της Στρατιωτικής Δι-

καισύνης.²⁹ Το σχετικό απόσπασμα της έκθεσης του Κοκορέτσα έχει ως εξής: «Δέον να σημειωθώσιν απερίσκεπτοι ενέργειαι των δύο τούτων απεσταλμένων [εννοεί τους Ζακυνθινό και Γυφτόπουλο], οίτινες κατά παράβασιν της οφειλομένης υπηρεσιακής και συνωμοτικής εχεμυθείας, όταν μετέβησαν εις το "Καλαμάκι"... εγνωρίσθησαν μετά τινος γυναικός κατοίκου Καλαμακίου, της "Παγώνας" [κατά τον Γυφτόπουλο: Παγώνας Μίχα] και των δύο ερωτύλων θυγατέρων της, αίτινες αφήχθησαν αργότερον εις Αθήνας προς συνάντησιν του εραστού πλέον της μιας εκ τούτων "Μίκη" [πρόκειται για τον Ζακυνθινό], όστις και ωδήγησε ταύτην εις την επί της οδού Πατησίων 86 γκαρσονιέραν Κυριακίδου, χρησιμοποιουμένην και ταύτην ως κρυπτηγέτου του Τσιγάντε [πρόκειται για τον χώρο στον οποίο βρήκε τον θάνατο ο ηρωικός ταγματάρχης]. Ως δείκνυται δε, η "Παγώνα" αύτη, εξυπηρετουμένη από τους Ιταλούς οίτινες της είχαν παραχωρήσει "καντίναν" εγγύς του Ισθμού, είχε καταστεί προφανώς όργανον αυτών... Κατά Φεβρουάριον 1943 αι δύο θυγατέρες της "Παγώνας", συνοδευόμεναι υπό Ιταλών караμπινιέρων, αφήχθησαν εκ Καλαμακίου εις Αθήνας με σκοπόν να καταδώσασιν εις τούτους όσα πρόσωπα της αποστολής εγγύριζον».³⁰

Ένα άλλο σχέδιο το οποίο λέγεται ότι είχε κατά νου ο Τσιγάντες αφορούσε την ανατίναξη της σιδηροδρομικής γέφυρας των Καρυών, βόρεια της Λαμίας. Κατά τον συνεργάτη του Σπύρο Κώτσι, είχε λάβει σχετική έγκριση από το Στρατηγείο Μέσης Ανατολής πριν από την αναχώρησή του αλλά, προφανώς

λόγω κακής συνεννόησης, προηγήθηκε στις 25 Νοεμβρίου η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου η οποία απέβλεπε στον ίδιο σκοπό.³¹

Μεγαλύτερη επιτυχία είχε ο Τσιγάντες στην προώθηση μαζικών αντιστασιακών ενεργειών στην ίδια την Αθήνα. Συγκεκριμένα, κατόρθωσε να έρθει σε επαφή με την οργάνωση του ΕΑΜ στην Αθήνα μέσω του συνεργάτη του ταγματάρχη Κλαδάκη και να το πείσει να κηρύξει γενική απεργία μέσω του ενιαίου συνδικαλιστικού οργάνου των εργαζομένων (ΕΕΑΜ), το οποίο ελεγχόταν από το ΕΑΜ. Ο ίδιος ο Τσιγάντες θα ενίσχυε τον απεργιακό αγώνα με τα χρήματα που είχε μεταφέρει από το Κάιρο. Πράγματι, στις 7 Σεπτεμβρίου κηρύχθηκε απεργία που διήρκεσε μία εβδομάδα και προσέλαβε μεγάλες διαστάσεις, παρότι οι κατοχικές δυνάμεις εκτέλεσαν με συνοπτικές διαδικασίες δύο εργαζόμενους για παραδειγματισμό.³²

Οι επαφές όμως που είχε ο Τσιγάντες με το ΕΑΜ αυτή την περίοδο τον έφεραν σταδιακά σε αντίθεση με τη μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση εκείνης της περιόδου. Σύμφωνα με τον Δημήτρη Μπενετάτο, γραμματέα Πόλης του ΕΑΜ για την Αθήνα, ο κυριότερος λόγος ήταν η «ενωτική» πολιτική του Τσιγάντε, ο οποίος προσπαθούσε να προσεταιριστεί όχι μόνο τους δημοκρατικούς αλλά και τους βασιλόφρονες, ενώ το ΕΑΜ ήταν εξαρχής αντίθετο με την προοπτική επανόδου του Γεωργίου Β'.³³ Κατά τον Χάγκεν Φλάισερ, ο Τσιγάντες «απευθυνόμενος στο Κάιρο χαρακτηρίζει [το ΕΑΜ] "καθαρώς και ουσιαστικώς κομμουνιστική οργάνωση" που "προετοιμάζει ένα πραξικόπημα τύπου Μπέλα Κουν". Παρ' όλα αυτά συνηγορεί υπέρ της συνέχισης της υλικής βοήθειας προς το ΕΑΜ, τονίζοντας απλώς ότι δεν πρέπει να δίδεται σε "ανεξέλεγκτη έκταση"... Το πιθανότερο είναι ο Τσιγάντες να υποδαύλιζε τις υπάρχουσες διαφορές [εννοεί μεταξύ των κομμάτων ΕΛΔ και ΣΚΕ, που συμμετείχαν στο ΕΑΜ, με το ΚΚΕ] χωρίς να τις σπείρει ο ίδιος». ³⁴ Από την πλευρά του, πάντως, το ΕΑΜ είχε πλήρη γνώση όσων καταμαρτυρούσε εναντίον του ο Τσιγάντες, αφού αντίγραφα των σχετικών αναφορών του προς το Κάιρο περιέρχονταν σχεδόν αμέσως στην κατοχή του, είτε μέσω του Ζακυνθινού (ο οποίος μετά την επιστροφή του στη Μέση Ανατολή εξεδήλωσε φιλο-

Ο Άγγελος Έβερετ, διευθυντής της Αστυνομίας Αθηνών και συνεργάτης του Τσιγάντε και της οργάνωσης «Μίδας 614».

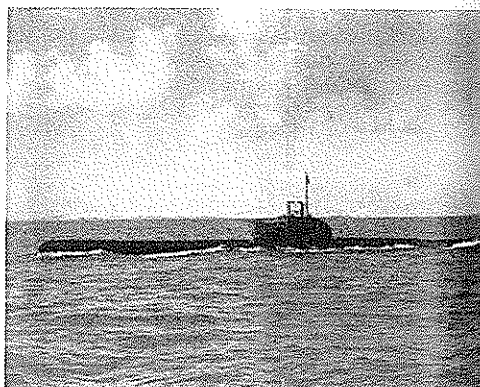
αμικές τάσεις),³⁵ είτε μέσω της SOE.³⁶

Η σημαντικότερη πρωτοβουλία του Τσιγάντε, η δημιουργία μιας «Συντονιστικής Επιτροπής του Εθνικού Αγώνος», όπως την ονόμαζε (γνωστής ευρύτερα ως «Εθνικό Συμβούλιο»), έφθασε στα πρόθυρα της υλοποίησης στις 7 Ιανουαρίου. Κατά τον Δημοσθένη Κούκουνα, «η ιδέα να συγκροτηθεί Εθνικό Συμβούλιο ανήκε στον Τσιγάντε και ήταν πρωτοβουλία του για την οποία, όπως προέκυψε, δεν ήταν ενημερωμένη η κυβέρνηση Τσουδερού».³⁷ Η πρωτοβουλία όμως αυτή, η επιτυχής υλοποίησή της οποίας ενδεχομένως θα διαφοροποιούσε αισθητά τις εξελίξεις στον χώρο της Εθνικής Αντίστασης, ματαιώθηκε κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή, αφού η πρώτη σύγκληση του «Εθνικού Συμβουλίου» είχε προγραμματιστεί για την επομένη του αναπάντεχου θανάτου του. Στο συμβούλιο αυτό επρόκειτο να συμμετάσχουν πολιτικοί διαφόρων αποχρώσεων. Πρόεδρος θα ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και μέλη οι Γεώργιος Παπανδρέου, Αλέξανδρος Μυλωνάς, Κωνσταντίνος Τσάτσος, Στέφανος Στεφανόπουλος και Αλέξανδρος Σβώλος, ο οποίος όμως αργότερα παραπήθηκε λόγω των φιλοεαμικών του προτιμήσεων.³⁸

Η ζωή του Τσιγάντε στην Αθήνα

Ένας σοβαρός ανασταλτικός παράγοντας που παρεμπόδιζε (ενδεχομένως μάλιστα οδήγησε στην καταστροφή) τις φιλότιμες προσπάθειες του Τσιγάντε για την επέκταση και τον καλύτερο συντονισμό της Αντίστασης ήταν ο τρόπος ζωής του ίδιου και των συνεργατών του. Παρότι ακολουθούσε συστηματικά ορισμένους συνωμοτικούς κανόνες, όπως τη συνεχή αλλαγή νυκτερινού καταλύματος, κατά τα άλλα η παρουσία του Τσιγάντε κάθε άλλο παρά απαρατήρητη περνούσε, κυρίως λόγω του τεράστιου χρηματικού ποσού που είχε στη διάθεσή του. Η συνωμοτική επιπολαιότητά του έχει επισημανθεί από όλους τους σχολιαστές της δράσης του.³⁹ Αναπόφευκτα έγινε γνωστή και στο Κάιρο και κατακρίθηκε (εκ των υστέρων) και από τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο, που έγραψε χαρακτηριστικά στο ημερολόγιό του: «Δεν έπρεπε από την άλλη μεριά κι ο Τσιγάντες να αποφύγει κάθε θόρυβο και κάθε

επίδειξη στην Αθήνα; [...] Μερικοί από τους νέους που αλόγιστα και επιπόλαια έδωσαν οι Άγγλοι συνοδούς στον Τσιγάντε άρχισαν —όπως τουλάχιστον μαθαίνω— μ' έναν τέτοιο τρόπο να επιδεικνύουν τις χρυσές λίρες τους, που καπάνησε να 'ναι κανείς εκτεθειμένος, μπαίνοντας σ' επαφή με τον Τσιγάντε, όχι μόνο να καταδιωχθεί από τους Γερμανοϊταλούς, αλλά και να υποστεί την κατακραυγή της κοινής γνώμης».⁴⁰ Χαρακτηριστικό εξάλλου είναι και το σχόλιο του Χρήστου Ζαλοκώστα, κατά τη συνάντησή τους στα τέλη Δεκεμβρίου του 1942: «Το παρακάνεις, Γιάννη. Έμαθα πως έπαιξες χαρτιά τα Χριστούγεννα με τριάντα Αθηναίους. Όπως το 'μαθα εγώ, λες να μην το 'μαθαν οι πονηροί Ιταλοί;».⁴¹ Πράγματι, το περιστατικό στο οποίο αναφέρονταν ο Ζαλοκώστας αποτελεί κλασική περίπτωση καταπάτησης κάθε συνωμοτικού κανόνα και περιγράφεται παραστατικά στην έκθεση Κοκορέτσα: «Και συμπόσια νυκτερινά ελάμβανον χώραν και ο Τσιγάντες μετά της ερωμένης του Μ.Μ... εσύχναζε, εσπέραν δε τινά των Χριστουγέννων 1942 έλαβε χώραν ολονύκτιος χοροεσπερίς παρασθεντός και αμνού, παρασταθέντος δε και του χορογράφου Γριμάνη μετά ειδικών επί τούτω μισθωθεισών χορευτριών».⁴² Ο χώρος στον οποίο πραγματοποιούντο αυτές οι διασκεδάσεις βρισκόταν στην οδό Κορδάτου 12 και την εποχή εκείνη ο ερωτύλος Τσιγάντες φαίνεται ότι εκμεταλλευόταν την απουσία της συζύγου του στο Κάιρο, διατηρώντας ερωτική σχέση με την Ελβετίδα Μαλού Μπερτράν (στην οποία προφανώς αναφέρονται τα αρχικά στην έκθεση Κοκορέτσα).⁴³ Είναι χαρακτηριστικό μάλιστα ότι το τελευταίο βράδυ της

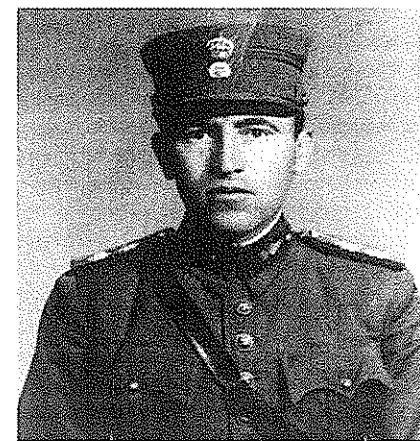
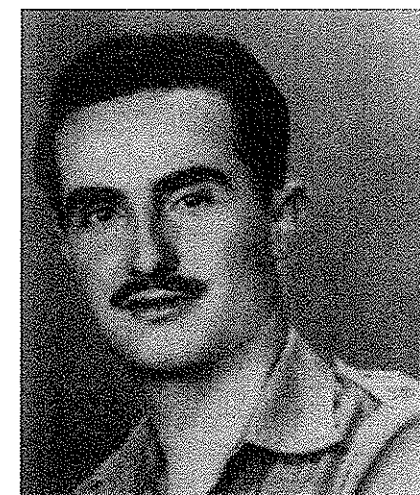

ζωής του το πέρασε στο σπίτι της, στην οδό Αλωπεκής 2, στο Κολωνάκι.⁴⁴

Οι περισσότερες συνωμοτικές επαφές του Τσιγάντε πραγματοποιούνταν στο σπίτι του Πέτρου Γουναράκη, στην οδό Ομήρου 43. Ο ίδιος όμως άλλαζε συνεχώς κρησφύγετα, κινούμενος σε διάφορες περιοχές του Κέντρου, κυρίως περί τα Εξάρχεια και το Μουσείο. Μερικές φορές φιλοξενήθηκε στο σπίτι του Άγγελου Έβερτ, στην οδό Προμηθέως 42. Άλλα σπίτια που τον φιλοξένησαν βρίσκονταν στις οδούς Σπ. Τρικούπη 32 και 48, Μητροπόλεως 38, Χαλκοκονδύλη 12, Αχαρνών 282, Κλεισθένους 4, Κορδάτου 12, Φερρών 6, Αργεντινής Δημοκρατίας 2, Ανδρ. Μεταξά 14 (ιδιοκτησίας του δημοσιογράφου Εμμ. Ρέππα και της συζύγου του) και Πατησίων 86 (ιδιοκτησίας του μηχανικού Τάκη Κυριακίδη, που είχε φυγαδευθεί στη Μέση Ανατολή).⁴⁵ Σε μία περίπτωση, για τους σκοπούς της συνάντησής του με τον Κων. Τσάτσο στις 12 Ιανουαρίου 1943, επέλεξε έναν οίκο ανοχής πίσω από το θέατρο *Περοκέ!*⁴⁶ Στο σπίτι της οδού Μεταξά πραγματοποιήσε πάρα πολλές συναντήσεις. Κατά τον Σπ. Κώτση, «ο αριθμός των εκατό ατόμων θα είναι μικρός που παρήλασε μεμονωμένως ή καθ' ομάδας από το κρησφύγετον της οδού Μεταξά και είναι απορίας άξιον πώς δεν συνέβη κανένα ατύχημα εκ της συνεχούς μεταβάσεώς των, που πολλάκις παρυσίαζεν όψιν κέντρον διερχομένων».⁴⁷ Η κύρια βάση του πάντως ήταν η υπόγειο γκαρσονιέρα στην οδό Πατησίων 86, όπου και επρόκειτο να βρει τον θάνατο.

Η σκιά της προδοσίας

Όπως προαναφέρθηκε, παρότι υποτίθεται ότι η παρουσία του Τσιγάντε στην Αθήνα ήταν απόρρητη, στην πραγματικότητα αποτελούσε κοινό μυστικό. Ένα βράδυ, τον Οκτώβριο του 1942, ενώ διέμενε με τον ασυρματιστή του Μωραΐτη στο σπίτι της κυρίας Γιαννακούλη, στην οδό Σπ. Τρικούπη 32, ένας γείτονας που είδε την κόρη της σπιτιοοικοκυράς τής ζήτησε να διώξουν τον φιλοξενούμενό τους γιατί διαφορετικά θα ειδοποιούσε τις κατοχικές δυνάμεις. Ο Τσιγάντες αδιαφόρησε για την προειδοποίηση και ο γείτονας επανέλαβε το επόμενο πρωί την απειλή του στον Μωραΐτη, όταν τον είδε να βγαίνει από

ΑΠΟ ΠΑΝΩ:
Ο Βασίλης Ζακυνθινός («Μίκυ»).
Ο Δημήτριος Γουφόπουλος, μέλος της ομάδας του Τσιγάντε.
Ο λοχαγός Παναγιώτης Ρογκάκος, υπαρχηγός της ομάδας του Τσιγάντε.

Το βρετανικό υποβρύχιο HMS Proteus, το οποίο μετέφερε τα μέλη της αποστολής του Τσιγάντε στην κατεχόμενη Ελλάδα.

το σπίτι, πιστεύοντας ότι ήταν μέλος της οικογένειας της Γιαννακούλη, δηλώνοντας του μάλιστα ότι ήξερε ποιος ήταν ο φιλοξενούμενος (χωρίς πάντως να αναφέρει το όνομά του)! Με τη βοήθεια του Κώστη, που έφθασε λίγο αργότερα, ο Τσιγάντες και ο Μωραϊτής απομάκρυναν τον εξοπλισμό που έκρυβαν εκεί και διέφυγαν.⁴⁸

Μπορεί λοιπόν να θεωρηθεί βέβαιο ότι οι κινήσεις του Τσιγάντε ήταν σε γνώση των κατοχικών δυνάμεων, μέσω κάποιων απροσδιόριστων πληροφοριοδοτών τους. Δεν εξηγείται διαφορετικά το γεγονός ότι κατ'επανάληψη τέθηκαν επί τα ίχνη του και ότι ο ίδιος κατόρθωνε να αποφεύγει τη σύλληψη κυριολεκτικά την τελευταία στιγμή. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση συνέβη κάποια ημέρα περί τα τέλη Οκτωβρίου του 1942, οπότε ο Τσιγάντες έτυχε να κρύβεται στο σπίτι του τότε λοχαγού Κ. Προεστόπουλου, στην οδό Αχαρνών 282. Όπως κατέθεσε μετά τον πόλεμο ο Προεστόπουλος, την ημέρα εκείνη ειδοποιήθηκε μέσω γνωστών του ότι «κινείται υπόνοια εις το Ιταλικόν Φρουραρχείον ότι ο Τσιγάντες εκρύπτετο εις οικίαν τινα πλησίον του Λυσσαϊατρείου (όπου η ιδική μου) και με παρότρυνε να σπεύσω να τον ειδοποιήσω να φύγει αμέσως».⁴⁹ Ενώ όμως ειδοποιήθηκε έγκαιρα, ο Τσιγάντες θέλησε να ξεκουραστεί κατά τη διάρκεια του μεσημεριού, προτού αναχωρήσει το βράδυ. Περί τις 3.30 το μεσημέρι όμως, Ιταλοί αστυνομικοί με πολιτική περιβολή ζήτησαν να ερευνηθούν το σπίτι. Ο Προεστόπουλος κατόρθωσε να τους απασχολήσει περίπου ένα τέταρτο, διάστημα κατά το οποίο ο Τσιγάντες ειδοποιήθηκε από την αδελφή του Προεστόπουλου, Κατίνα, και κατόρθωσε να διαφύγει από τη δεύτερη πόρτα του σπιτιού που οδηγούσε σε μια μικρή αυλή, και από εκεί σε ένα παρακείμενο οίκημα. Σύμφωνα με τον Προεστόπουλο, «ποίος κατέδωκε το κρησφύγετον της οικίας μου δεν δύναμαι να γνωρίζω. Κατά μεταγενεστέρην ανακοίνωσιν προς εμέ του αστυνομικού διευθυντού Έβερτ, η έρευνα έγινε κατόπιν τηλεφωνήματος προς το Κομμάντο Πιάτσα. Εκεί υπεβλήθη εις ανάκρισιν μόνον εγώ, ερωτηθείς ποίος κατώκει εις τον άνω όροφον της οικίας μου. Όνομα Τσιγάντε δεν μου αναφέρθη».⁵⁰ Φεύγοντας από το σπίτι του Προεστόπουλου, ο Τσιγάντες κατέφυγε στο κοντινό σπίτι του Αγγελου Έβερτ, στην

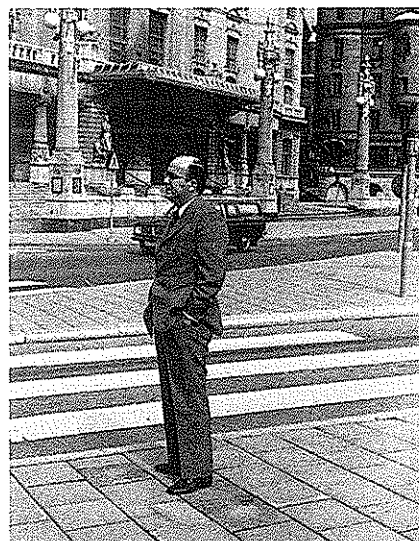
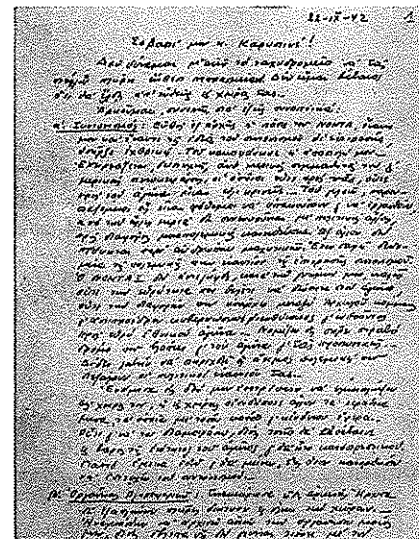
οδό Προμηθέως 42. Ο τελευταίος τον κράτησε ώσπου να σκοτεινιάσει και στη συνέχεια τον μετέφερε με το αυτοκίνητό του (το οποίο χρησιμοποιούσε τακτικά ο Τσιγάντες) στο σπίτι του Εμμ. Ρέππα, στην οδό Ανδρ. Μεταξά, στα Εξάρχεια.⁵¹

Λίγες ημέρες αργότερα ο Τσιγάντες κρυβόταν στην οδό Πατησίων 117, όπου όμως ένα δεύτερο ανώνυμο τηλεφώνημα στο Ιταλικό Φρουραρχείο έστειλε και πάλι τους Ιταλούς караμπινιέρους επί τα ίχνη του. Ο Τσιγάντες κατόρθωσε ακόμη μία φορά να δραπτευθεί, όπως όμως αναφέρει ο Σόλων Γρηγοριάδης, «ένας άγνωστος καταδότης τον κυνήγησε συστηματικά και αμείλικτα. Τον παρακολουθούσε στη σκιά και κάθε τόσο, με ένα ανώνυμο τηλεφώνημα, ειδοποιούσε τις κατοχικές ιταλικές αρχές για το κρησφύγετό του».⁵²

Οι συνθήκες θανάτου του Τσιγάντε

Στην υπόγεια γκαρσονιέρα στην οδό Πατησίων 86 ο Τσιγάντες συνήθιζε να εργάζεται κάθε Τρίτη. Σύμφωνα με τον στενό συνεργάτη του Στύρο Κώστη, «το διαμέρισμα της οδού Πατησίων... ελάχιστοι συνεργάτες του ε γνώριζον και... εθεωρείτο ως το ασφαλέστερον».⁵³ Τροποποιώντας όμως τη συνήθειά του, ο Τσιγάντες αποφάσισε να το επισκεφθεί την Πέμπτη 14 Ιανουαρίου 1943. Όπως ανέφερε στον «σωματοφύλακά» του, τον αστυνόμο Λεωνίδα Παρίση, εκείνη την ημέρα ήθελε να ολοκληρώσει τον κατάλογο για το «Εθνικό Συμβούλιο» η πρώτη συνεδρίαση του οποίου επρόκειτο να πραγματοποιηθεί την επομένη.

Οι δύο άνδρες έφθασαν στο διαμέρισμα στις 8.00 π.μ. Κατά τον Παρίση, «όταν μπήκαμε στο διαμέρισμα-“αποθήκη”, είδαμε το ντιβάνι ξέστρωτο και καταλάβαμε, ότι πρέπει κάποιος ή κάποιος να είχε κοιμηθεί σ' αυτό, αφού και τα στρώματα ήταν ακόμη ζεστά. Και οι δύο σκεφθήκαμε ότι ασφαλώς ο Μίκυ θα ήταν αυτός. Πάντως θυμούμαι καλά ότι, καθώς μου είπε, μόνον ο Μίκυ γνώριζε αυτή την αποθήκη».⁵⁴ Ο Παρίσης συμπληρώνει ότι ο Μίκυ (ο Ζακυνθινός) κατά καιρούς είχε μεταφέρει και κρύψει εκεί διάφορα εκρηκτικά και συσκευές για σαμποτάζ. Περί τις 8.30 ο Τσιγάντες έστειλε τον Παρίση σε διάφορες εργασίες και παρέμεινε μόνος στο διαμέρι-

σμα. Επιστρέφοντας περί τις 10.30, ο Παρίσης βρήκε τον Τσιγάντε να συνομιλεί με την αδελφή της σύζυγου του, τη σύζυγο του συνταγματάρχη Ψαρρού. Περί τις 10.45 ο Παρίσης αναχώρησε και πάλι. Στη συνέχεια, τον Τσιγάντε επισκέφθηκαν οι συνεργάτες του Στ. Μαλασπίνας και Β. Ζακυνθινός. Κατά την αναχώρησή του, περί τη 1.05 το μεσημέρι, ο τελευταίος διαπίστωσε ότι η είσοδος της πολυκατοικίας είχε αποκλειστεί από караμπινιέρους που σκόπευαν να την ερευνηθούν. Τι είχε συμβεί; Περί τις 11.30 ο έφεδρος

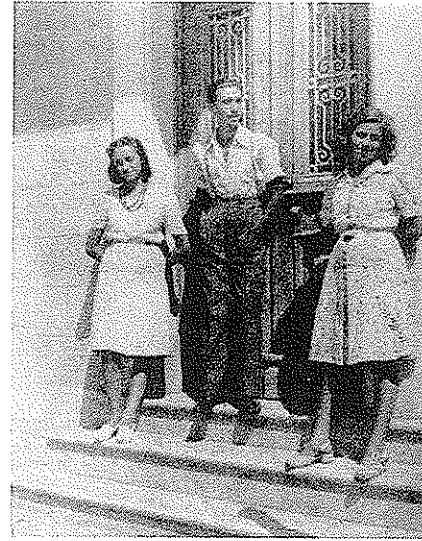
Ιταλός λοχαγός Πισσίτολα, που υπηρετούσε στην ιταλική Υπηρεσία Αντικατασκοπίας, δέχθηκε ένα τηλεφώνημα από μία γυναίκα. Το τηλεφώνημα σήκωσε ένας χωροφύλακας που βρισκόταν εκεί με διαταγή του συνταγματάρχη της Χωροφυλακής Γιώργου Αγγελίδη, συνεργάτη του Τσιγάντε, για να παρακολουθεί τις κινήσεις των Ιταλών. Η γυναίκα φωνη υπέδειξε να μεταβεί ιταλικό απόσπασμα στην οδό Πατησίων 86 για να συλλάβει έναν Βρετανό αξιωματικό της Ιντέλιτζενς Σέρβις. Παρόμοια τηλεφωνήματα οι Ιταλοί δέχονταν συχνά, και πολλά αποδεικνύονταν ψάρσες, για να τους καταπονούν. Έτσι, όταν ζητήθηκε από τον χωροφύλακα, μέσω του Έλληνα διερμηνέα Γαλάτη, από τον παρακείμενο Ιταλό αξιωματικό να του αναφέρει το περιεχόμενο του τηλεφωνήματος, εκείνος του έδωσε την ακριβή διεύθυνση, μη γνωρίζοντας ότι εκεί βρισκόταν ο Τσιγάντες. Στη συνέχεια δόθηκε η εντολή στον σταθμό των караμπινιέρων που βρισκόταν στη διασταύρωση των οδών Γ' Σεπτεμβρίου και Βεραντζέρου, στο επιταγμένο ξενοδοχείο «Νίκη», να διενεργήσει την έρευνα, σκοπό για τον οποίο στάλθηκε ένα απόσπασμα 5-8 ανδρών υπό τον ανθυπασπιστή Φολίνι.⁵⁵ Αυτούς συνάντησε κατά την αναχώρησή του ο Ζακυνθινός, ο οποίος επέστρεψε αμέσως και ειδοποίησε τον Τσιγάντε. Εκείνος ζήτησε από τους δύο συνεργάτες του να προσπαθήσουν να διαφύγουν από την ελικοειδή σκάλα υπηρεσίας που οδηγούσε από την αυλή του υπογείου στην ταράτσα της πολυκατοικίας, ενόσω ο ίδιος θα κατέστρεφε διάφορα ενοχοποιητικά έγγραφα. Οι Ιταλοί όμως, που είχαν αρχίσει τις έρευνές τους από τους υψηλότερους ορόφους της πολυκατοικίας, είχαν αποκλείσει και αυτή την έξοδο. Τελικά, επιπράτηκε στον Μαλασπίνα να αποχωρήσει, ενώ ο επιτηρούμενος Ζακυνθινός παρέστη μάρτυρας του ηρωικού τέλους του Τσιγάντε. Όταν οι Ιταλοί κτύπησαν την πόρτα της γκαρσονιέρας, ο Τσιγάντες έδειξε στον επικεφαλής τους την πλαστή ταυτότητα του «υπαστυνόμου Αντωνιάδη» την οποία έφερε. Η συνομιλία διεξήχθη στα ιταλικά (τα οποία γνώριζε ο Τσιγάντες), στα πρώτα σκαλοπάτια του υπογείου, και το θέμα θα έλγχε εκεί με ευνοϊκή έκβαση για τον Τσιγάντε, εάν ο τελευταίος, βγαίνοντας από το διαμέρισμα, δεν είχε ξεχάσει την πόρτα μισάνοιχτη. Προτού προλάβει να απομακρυνθεί

Τμήμα της χειρογράφου του Τσιγάντε προς τον Παν. Κανελλόπουλο. ΚΑΤΩ: Ο Μιλτιάδης Γιαννακόπουλος, με τον οποίο ο Τσιγάντες ήλθε σε σφοδρή σύγκρουση.

από τον κλοιό των Ιταλών, εκείνοι είδαν καπνό να βγαίνει από το διαμέρισμα, ο οποίος προερχόταν από τα έγγραφα που προσπαθούσε να κάψει ο Τσιγάντες. Τον παρέσυραν λοιπόν στο εσωτερικό. Τότε ο Τσιγάντες τράβηξε ένα μικρό περιστρόφο που μετέφερε και σκότωσε έναν караμπινιέρο, οι υπόλοιποι όμως, ενώ προσπαθούσε να διαφύγει, ακινητοποιήσαν το οπλισμένο και υψωμένο αριστερό του χέρι (ήταν αριστερόχειρας) και ένας από αυτούς τον πυροβόλησε στην κοιλιά, στο μικρό χολ του υπογείου της πολυκατοικίας. Σε μία υπέρτατη προσπάθεια, ο Τσιγάντες κατόρθωσε να απελευθερώσει το χέρι του και να ρίξει δύο ακόμη πυροβολισμούς, προτού δεχθεί τη χαριστική βολή στο κεφάλι. Ο Ζακυνθινός, προσποιούμενος ότι συνόδευε έναν από τους τραυματίες караμπινιέρους, κατόρθωσε τελικά να διαφύγει.⁵⁶

Ευτυχώς ο Τσιγάντες, προτού σκοτωθεί, είχε κατορθώσει να ειδοποιήσει τηλεφωνικά ένα μέλος της ομάδας του και να καταστρέψει πολλά ενοχοποιητικά έγγραφα, καίγοντάς τα ή σκίζοντάς τα και πετώντας τα στη λεκάνη της τουαλέτας. Έτσι οι Ιταλοί δεν εντόπισαν τους συνεργάτες του, παρότι διέσωσαν αρκετά έγγραφα από τη λεκάνη και βρήκαν το σημειωματάριο του Τσιγάντε, όπου όμως πολλά ονόματα και οι αριθμοί τηλεφώνων είχαν καταγραφεί σε κώδικα.⁵⁷ Σύμφωνα με μία μεταπολεμική έκθεση του λοχαγού Πισσιόλα, οι Ιταλοί είχαν βρει στο σημειωματάριο του Τσιγάντε τα ονόματα και τις διευθύνσεις περίπου 200 ατόμων αλλά δεν μπορούσαν να στοιχειοθετήσουν κατηγορίες εναντίον τους ότι πράγματι διατηρούσαν επαφές μαζί του.⁵⁸ Ο Δημοτάκης, εξάλλου, επισημαίνει την πτώση του ηθικού των Ιταλών το 1943, έτος κατά το οποίο συνθηκολόγησαν με τους Συμμάχους, θεωρώντας ότι «με τα χάλια... εις τα οποία ευρίσκοντο οι Ιταλοί στην Ελλάδα, καμίας ενέργειας εναντίον της δεν ελάμβανον στα σοβαρά, αλλ' εφρόντιζον πώς θα την παρακάμψουν ή θα την περάσουν ευκολότερα».⁵⁹

Το σώμα του Τσιγάντε δεν αναζητήθηκε από κανέναν, ο Άγγελος Έβερτ όμως, ο οποίος έπεισε τους Ιταλούς ότι η σφραγίδα στην ταυτότητα του Τσιγάντε ήταν πλαστή, Κώστας Ρούσσος «αναγνώρισε» στο πρόσωπο που απεικονίζονταν σ' αυτήν τον Τσιγάντε ως έναν από τους κινηματίες του 1935. Η ταφή του νεκρού

πραγματοποιήθηκε την επομένη με λιτό τρόπο και χωρίς συνοδεία στο Α' Νεκροταφείο, με μέριμνα της Αστυνομίας.⁶⁰ Έπειτα από έναν μήνα η εξόριστη ελληνική κυβέρνηση τον προήγαγε επ' ανδραγαθία στον βαθμό του αντισυνταγματάρχη, ενώ μεταπολεμικά ανεγέρθηκε προτομή του στη διασταύρωση των οδών Αλεξάνδρας και Πατησίων, κοντά στο σημείο όπου σκοτώθηκε.

Ο θάνατος του Τσιγάντε ουσιαστικά σηματοδότησε τον τερματισμό της δράσης του «Μίδα 614». Σε διάστημα ενάμιση μήνα εξουδετερώθηκαν και οι τρεις ασυρματιστές της ομάδας του. Ο Θεόδωρος Λιάκος εντοπίστηκε στις 18 Μαρτίου σε ένα σπίτι στην οδό Πειραιώς, συνελήφθη, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε. Ο Κώστας Ρούσσος εντοπίστηκε στις 31 Μαρτίου στο κρησφύγετό του στη Νέα Σμύρνη και προτίμησε να πεθάνει πολεμώντας παρά να παραδοθεί. Την επομένη, ο ανύποπτος Ανδρόνικος Μαθαίος, πηγαίνοντας να αντικαταστήσει τον Ρούσσο, συνελήφθη στο ίδιο σημείο, καταδικάστηκε σε θάνατο και εκτελέστηκε μαζί με τον Λιάκο, στις 20 Μαΐου.⁶¹ Εξάλλου, όπως αναφέρει ο Χάγκεν Φλάισερ, «αμέσως μόλις έγιναν γνωστοί οι θανατηφόροι πυροβολισμοί της οδού Πατησίων αρ. 86, άρχισε η διμάχη των συνεργατών του Τσιγάντε για τη διαδοχή. Συγκροτούνται δύο-τρεις ομάδες, από τις οποίες η μία εξακολουθεί να χρησιμοποιεί την παλαιά ονομασία ως το 1946, παρ' όλο

που, για την ελληνική κοινή γνώμη, ο «Μίδα» είχε πεθάνει μαζί με τον ιδρυτή του».⁶²

Αναζητώντας τον προδότη

Παρά την πάροδο 70 ετών από την επεισοδική παρουσία του Ιωάννη Τσιγάντε στην κατεχόμενη Αθήνα, οι λεπτομέρειες της σχεδόν εξαμηνιαίας συνωμοτικής δράσης του εξακολουθούν να καλύπτονται από το ίδιο μυστήριο που την περιέβαλλε την περίοδο του θανάτου του. Ιδιαίτερα μάλιστα η κατάδοση και η παγίδευση του εξακολουθούν να αποτελούν ένα αξεδιάλυτο αίνιγμα. Προτού διαιτυπώσουμε όμως υποθέσεις για το ποιο μπορεί να ήταν οι προδότες, πρέπει να εξετάσουμε τα πιθανά κίνητρα της προδοσίας. Αυτά, κατά τη γνώμη μας, περιορίζονται σε τρία: πρώτον, στον φθόνο που ενδεχομένως προκαλούσε η επίδειξη πλούτου από τον Τσιγάντε σε ορισμένους Αθηναίους που υφίσταντο τα δεινά της Κατοχής, δεύτερον, σε λόγους ερωτικής αντιζηλίας και τρίτον, στην προσπάθεια της πολιτικής του εξουδετέρωσης από άτομα ή οργανώσεις που τον θεωρούσαν επικίνδυνο ανταγωνιστή. Μια έμμεση νύξη του φθόνου που προκαλούσε η επίδειξη οικονομικής άνεσης μέσα στις συνθήκες ανέχειας της Αθήνας δίνει το προαναφερθέν σχόλιο του Ζαλοκώστα για το χριστουγεννιάτικο πάρτι που είχε οργανώσει ο Τσιγάντες. Η ερωτική αντιζηλία και η επιδίω-

ξη πολιτικής εξουδετέρωσής του αποτελούν πιο προφανή κίνητρα. Κατά τον Ζαλοκώστα, «οι σχέσεις του με λογής-λογής γυναίκες και η αντιπάθεια που εκδήλωνε φανερά εναντίον του κομμουνισμού τον έφαγαν».⁶³ Εξάλλου, το ερωτικό στοιχείο ενδέχεται να σχετίζεται και με την επίσκεψη της συζύγου του Ψαρρού στην γκαρσονιέρα της οδού Πατησίων το πρωί της θανάτου του Τσιγάντε. Πιθανόν δηλαδή αυτή η επίσκεψη να οφειλόταν σε μια προσπάθειά της κυρίας Ψαρρού να υπερασπιστεί τη «χαμένη τιμή» της αδελφής της η οποία, καθώς απουσίαζε στο Κάιρο, δεν μπορούσε να ελέγχει τις ερωτικές δραστηριότητες του Τσιγάντε. Αυτό βέβαια κατά κανέναν τρόπο δεν σημαίνει ότι η ίδια τον κατέδωσε τηλεφωνικά στους Ιταλούς, χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί εντελώς ότι αυτό δεν το έκανε κάποια άλλη απατημένη ερωμένη του. Ο Δημ. Κούκουνας αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «εκτός από τις απαραίτητες γιάφκες, οι συμμαχικές λίρες χρησίμευαν και για τη σίπιση και τη στέγαση πέραν της μιας ερωμένων του».⁶⁴

Η απόπειρα πολιτικής εξουδετέρωσής του αποτελούσε επίσης ένα σοβαρό κίνητρο για την κατάδοσή του. Όπως προαναφέρθηκε, η παρουσία του Τσιγάντε στην Αθήνα αντιμετώπιστηκε με εχθρότητα από πολλές πλευρές: από τους βενιζελικούς ομοϊδεάτες του, που τον θεώρησαν προδότη, μέχρι τους παλαιούς αντιπάλους του, τους βασιλο-

ΔΕΞΙΑ:

Ο ασυρματιστής Θεόδωρος Λιάκος, που συνελήφθη και εκτελέστηκε από τους Γερμανούς. ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο ασυρματιστής Μαθαίος Ανδρόνικος, ο οποίος συνελήφθη και εκτελέστηκε μαζί με τον συνάδελφό του Θ. Λιάκο.

Ο ασυρματιστής Κώστας Ρούσσος με τις αδελφές Κανούτα.

φρονες, και τους πιο πρόσφατους, τους εαμικούς. Στο υπ' αριθμ. 18 «εμπιστευτικό δελτίο ειδήσεων» του ΕΑΜ, που κυκλοφόρησε λίγο καιρό μετά τον θάνατο του Τσιγάντε, αναφερόταν, μεταξύ άλλων: «[Ο Τσιγάντε] έδωσε άφθονο χρήμα για να οργανώσουν ομάδες με διαφορετικό πολιτικό περιεχόμενο από κείνο που έχει το ΕΑΜ. Οι οργανώσεις μας... δεν δίστασαν να τον πληρώσουν όπως έπρεπε. Τη στιγμή που εκτελεστικό απόσπασμα από αγωνιστές πήγαινε να τιμωρήσει αυτόν τον εθνικό προδότη βρήκε καραμπινιέρους στο σπίτι του που τον είχαν σκοτώσει σε συμπλοκή». ⁶⁵ Παρά ταύτα, κατά τη γνώμη μας, η πιθανότητα ο Τσιγάντε να καταδόθηκε στους Ιταλούς από το ΕΑΜ είναι μικρή. Εάν υπήρχαν αποδεικτικά στοιχεία ή έστω σοβαρές ενδείξεις γι' αυτό, είναι βέβαιο ότι στο πλαίσιο του φορτισμένου πολιτικού κλίματος που δημιουργήθηκε μεταπολεμικά έναντι της Αριστεράς, θα είχαν τονιστεί με έμφαση. Αυτό όμως δεν προκύπτει από το επίσημο πόρισμα του υποστράτηγου Κοκορέτσα. Όπως άλλωστε επισημαίνει και ο Φλάισερ, «στη μεταβαρκιζιανή Ελλάδα ήταν φυσικό να ανακαλυφθεί και εδώ ο "κομμουνιστικός δάκτυλος". Όμως, ο θάνατος αυτός φαίνεται ότι "βόλευε" και άλλους... Πολλές -αν όχι οι περισσότερες- ενδείξεις υπαινίσσονται την ενοχή άλλων προσώπων, άκρα "δημοκρατικών" ή βασιλικών, ή ακόμα και τη μοιραία ζήλια κάποιων από τις ερωτικές γνωριμίες του ταγματάρχη. Το μόνο βέβαιο είναι ότι τουλάχιστον ένα πρόσωπο του στενού περιβάλλοντός του συμμετείχε στην προδοσία». ⁶⁶ Με την άποψη του Φλάισερ εναρμονίζεται και ένα σχόλιο του ίδιου του Τσιγάντε, ο οποίος, όταν του γνωστοποιήθηκε ότι οι Ιταλοί έσπευδαν να τον παγιδεύσουν στο σπίτι της οδού Αχαρνών 282, απάντησε ατάραχος: «Αυτά τα κάνουν εκείνοι που νομίζουν ότι εγώ έγινα υποστηρικτής του βασιλέως Γεωργίου». ⁶⁷ Μετά από αυτά, το ερώτημα ποιος τον κατέδωσε παραμένει αναπάντητο.

Το σπίτι επί της οδού Κυδαθηναίων 9, στην Πλάκα, στον τελευταίο όροφο του οποίου έμενε το ζεύγος Κωνσταντίνου και Ιωάννας Τσάτσου. Εκεί σχεδιάστηκε η σύνθεση του Εθνικού Συμβουλίου (φωτ. Ν. Νικολούδης, 2012).

σης ξέρω κάτι ακόμα: ότι μόνο τρεις ή τέσσερες άνθρωποι -κι αυτοί όλοι ανήκουν φυσικά στην κατηγορία των παραπάνω- ήξεραν ότι το μοιραίο εκείνο μεσημέρι θα πήγαινε ο Τσιγάντε στο καταφύγιο όπου τον βρήκαν οι Ιταλοί. Μ' άλλα λόγια: δεν είναι δύσκολο ν' ανακαλυφθεί η αλήθεια». ⁶⁸ Αντίστοιχα, ο Διονύσιος Μπενετάτος, γραμματέας Γόλης του ΕΑΜ την Αθήνα, ο οποίος γνώριζε και εκτιμούσε τον Τσιγάντε, έγραφε το 1963: «Οι αξιωματικοί της καραμπινερίας που είχαν ανάμειξη στην επιχείρηση της δολοφονίας του Τσιγάντε πρέπει να είναι γνωστοί στο Ελληνικό Κράτος, γιατί ευτυχώς ζουν στην Ιταλία. Οι αξιωματικοί αυτοί γνωρίζουν πολλά πρόσωπα και πράγματα. Όμως δεν ρωτηθήκανε. Να ο πέπλος του μυστηρίου που καλύπτει και σήμερα ακόμη τον Τσιγάντε». ⁶⁹

Οι απόψεις του Κανελλόπουλου και του Μπενετάτου, αν και κινούνται προς τη σωστή κατεύθυνση, δεν δίνουν απάντηση στα ερωτήματα για τον θάνατο του Τσιγάντε. Όσον αφορά τα λεγόμενα του Κανελλόπουλου, είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε, με βάση όσα προαναφέρθηκαν, ότι εκτός από τους εμπιστούς του Τσιγάντε ή των Άγγλων, όπως ο Ζακυνθινός, ο Μαλασπίνας ή ο Παρίσης, το κρησφύγετο της οδού Πατησίων 86 ήταν γνωστό τουλάχιστον σε δύο ακόμη «άσχετα» άτομα: την ερωμένη του Ζακυνθινού από το Καλαμάκι Κορινθίας και την κυρία Ψαρρού. Από την άλλη πλευρά, ο Μπενετάτος φαίνε-

ται να αγνοεί ότι μετά τον πόλεμο δόθηκαν καταθέσεις και από τους Ιταλούς αξιωματικούς που είχαν αναμειχθεί στην υπόθεση, χωρίς να προκύψουν ιδιαίτερες αποκαλύψεις. ⁷⁰

Αρκετά χρόνια μετά τη λήξη του πολέμου, ο αδελφός του Ιωάννη Τσιγάντε, Χριστόδουλος, ο δαφνοστεφής ηγέτης του «Ιερού Λόχου», επανέφερε στην επικαιρότητα το θέμα της ανεύρεσης των υπεύθυνων του θανάτου του αδελφού του με μια ανοικτή επιστολή (με ημερομηνία 14 Ιανουαρίου 1955) προς τον τότε (συμπτυματικά και πάλι) υπουργό Στρατιωτικών Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Σε αυτήν άφηνε ανοικτά υπόνοιες για συγκαλύψη των ενόχων, αναφέροντας μεταξύ άλλων και τα εξής: «Κύριε υπουργέ, εζήτησα τον Οκτώβριον του περασμένου έτους να γίνει μια ανακριτική επιτροπή για να εξακριβωθούν οι συνθήκες του χαμού του αδελφού μου Γιάννη, στις 14 Ιανουαρίου 1943. Είχα την ελπίδα πως αφού εσείς δώσατε το φύλλο πορείας και την εντολή που κατέληξαν στον θάνατο του αδελφού μου, αφού εσείς δεν μ' ακούσατε να τον φέρετε πίσω όταν σας το εζήτησα, γιατί ξέραμε πως είχε αρχίσει να γίνεται καυτό το έδαφος κάτω από τα πόδια του, ότι θα με ακούγατε αυτή τη φορά. Δεν το εκάνατε. Μια σωστή ανάκρισις θα ξεσκεπαζε τον βόθρο της Κατοχής, θα φώτιζε την δράση μερικών σκοτεινών ανθρώπων, την αδράνεια πολλών "ηρώων" του παρασκηνί-

ου. Και αυτό "δεν συμφέρει". Τις προάλλες ανακατεύθηκε ένας υπασπιστής σας να μη δημοσιευτεί ένα στοιχείο που είχε ο κύριος Καραγιωργας. Ανώνυμες απειλές από τηλέφωνα, και εκβιασμοί και απόπειρες δωροδοκίας γίνανε διάφορες, και τα στοιχεία τα έχω στη διάθεσή σας. Μου είπε ανώτατος ενεργεία αξιωματικός, ότι το πόρισμα Κοκορέτσα σταμάτησε κατ' εντολήν σας, διά "συμμαχικούς λόγους"...». ⁷¹

Τι άραγε μπορεί να ήξερε ο Κανελλόπουλος που δεν ήθελε να αποκαλυφθεί; Είναι ενδιαφέρον ότι ο ίδιος κάνει μια αιγυπτιακή επισημάνση στο ημερολόγιό του την 26η Ιουνίου 1943, με αφορμή μια συνομιλία του με τον στενό του συνεργάτη Φώτη Μανωλόπουλο, μέλος της αποστολής του Τσιγάντε στην Αθήνα, μετά την επιστροφή του στο Κάιρο: «Τον είδα δύο φορές, από τρεις ώρες την κάθε φορά. Εθεώρησε χρέος του -επειδή (έστω και κατά τύπους) τον έστειλα εγώ- να μου κάμει μια λεπτομερή αναφορά για όλα. Έμαθα πράγματα απίστευτα. Ανατριχίλασα. Μ' έπιασε μια θλίψη βαθύτατη. Όσα μου είπε δεν τα είπα σε κανέναν, ούτε στους Άγγλους». ⁷²

Η καταγραφή του Κανελλόπουλου δημιουργεί περαιτέρω ερωτήματα. Τι θα μπορούσε να είναι αυτό που δεν ήθελε να εμπιστευθεί στους Άγγλους σχετικά με την κατάληξη της αποστολής του Τσιγάντε; Η απάντηση ίσως σχετίζεται με το εύρος των πολιτικών αρμοδιοτήτων που είχαν δοθεί στον Τσιγάντε και τον τρόπο με τον οποίο εκείνος προσπάθησε να τις υλοποιήσει. Αξίζει να τονιστεί ότι τουλάχιστον δύο ερευνητές της δράσης του Τσιγάντε επισημαίνουν ότι είχε υπερβεί τις αρμοδιότητες που του είχαν δοθεί. Σχολιάζοντας τα μεγαλόπνοσα σχέδια του Τσιγάντε για την ανάπτυξη μεγάλης έκτασης ανάρτηκου σε όλη την ελληνική επικράτεια, ο Σόλων Γρηγοριάδης αναφέρει: «Απέβλεπε πράγματι ο Τσιγάντε σε τέτοιες διαστάσεις του ανάρτηκου; Τότε κινούνταν με πρωτοβουλίες που θα υπερέβαιναν κατά πολύ τα σχέδια του Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Γιατί οι Άγγλοι ενθουσιάστηκαν για το σαμποτάζ του Γοργοπόταμου, αποφάσισαν την ανάπτυξη των ανάρτηκων δυνάμεων, αλλά όχι σε τέτοιες μαζικές διαστάσεις». ⁷³ Από την πλευρά του, πιο κατηγορηματικός, ο Φλάισερ δηλώνει: «Αλλά και οι άλλες πρωτοβουλίες του Τσιγάντε, που αφορούσαν τον συντονισμό

Προτομή του Ιω. Τσιγάντε στη συμβολή της οδού Πατησίων με τη λεωφόρο Αλεξάνδρας (φωτ. Ν. Νικολούδης, 2012).

κάθε μορφής Αντίστασης, δεν γνωρίζουν μεγαλύτερη επιτυχία, ενώ προσέτι με αυτές τις ενέργειές του παραβαίνει τις εντολές του Κανελλόπουλου καθώς και εκείνες των βρετανικών υπηρεσιών». ⁷⁴ Τέλος, και ο Δημοσθένης Κούκουνας θεωρεί ότι «η ιδέα να συγκροτηθεί Εθνικό Συμβούλιο ανήκε στον Τσιγάντε και ήταν πρωτοβουλία για την οποία, όπως προέκυψε, δεν ήταν ενημερωμένη η κυβέρνηση Τσουδερού». ⁷⁵

Οι δύο αυτές επισημάνσεις θέτουν στο προσκήνιο ακόμη έναν παράγοντα που ενδέχεται να σχετίζεται με τις συνθήκες θανάτου του Τσιγάντε: τις βρετανικές μυστικές υπηρεσίες. Ο Πέτρος Μακρής-Στάικος, οι έρευνες του οποίου για την Κατοχή «αγγίζουν» και τη δράση του Τσιγάντε, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Υπήρξαν αρκετοί εκείνοι που επιθυμούσαν να εκλείψει ο Τσιγάντες: Κύκλοι της SOE Καΐρου, το EAM, ηγέτες και ηγετίσκοι της αθηναϊκής κατοχικής πολιτικής ζωής, αλλά και "φαιές προσωπικότητες" που προσπαθούσαν να διαμορφώσουν τις εξελίξεις από τα παρασκήνια. Οι ίδιοι άνθρωποι οι οποίοι, στη συνέχεια, διέσπειραν τις μειωτικές για τη μνήμη του φήμες». ⁷⁶ Ο Τσιγάντες όμως είχε σταλεί στην Ελλάδα με εξουσιοδότηση όχι μόνο της κυβέρνησης του Καΐρου αλλά πρώτιστα του βρετανικού Ναυαρχείου, θα μπορούσε να αναρωτηθεί καλόπιστα κανείς. Αυτό δεν αναιρεί το γεγονός ότι οι σχέσεις ανάμεσα στις βρετανικές υπηρεσίες στη Μέση Ανατολή δεν ήταν πάντα αρμονικές. Αποκαλυπτικά είναι εν προκειμένω τα σχόλια του Ανδρέα Κέδρου για τις «προστριβές» στο εσωτερικό της SOE: «Οι "προστριβές" αυτές μοιάζουν... μερικές φορές με "καβγάδες με μαχαίρια"... Στην ακραία μορφή τους θα φτάσουν σε "ξεκαθαρίσματα λογαριασμών" ανάμεσα σε πράκτορες και θ' αγγίξουν κάποτε τα όρια της προδοσίας». ⁷⁷ Ο ίδιος συγγραφέας παραθέτει τις εντυπώσεις του Μπίνγκαμ Σουίτ-Έσκοτ, ανώτερου στελέχους της SOE στο Λονδίνο: «Όποιος δεν είχε την εμπειρία... δεν μπορεί να φανταστεί την ατμόσφαιρα ζήλιας, καχυποψίας και δολοπλοκιών που δηλητηρίαζε τις σχέσεις ανάμεσα στις διάφορες μυστικές και μισομυστικές υπηρεσίες του Καΐρου, στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1941 και στα δύο χρόνια που θ'

ακολουθήσουν». ⁷⁸ Μέσα σε αυτό το πλαίσιο δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα ο Τσιγάντες να έπεσε θύμα των εσωτερικών ανταγωνισμών των βρετανικών μυστικών υπηρεσιών. Το ενδεχόμενο κίνητρό τους προκύπτει από τα προαναφερθέντα σχόλια του Κανελλόπουλου, του Γρηγοριάδη και του Φλάισερ και θα μπορούσε να σχετίζεται με τον φόβο τους μήπως με τη δράση του εξουδετερώσει τη βρετανική επιρροή στην Εθνική Αντίσταση προς όφελος της κυβέρνησης του Καΐρου. Αν πάντως ο Τσιγάντες πράγματι προδόθηκε από τους Βρετανούς, είναι τόσο πιθανό τα τεκμήρια της προδοσίας να δουν το φως της ημέρας όσο το είδαν μέχρι σήμερα και τα στοιχεία για την ανάμειξη στον θάνατό του προσώπων από την «καλή κοινωνία» της κατοχικής Αθήνας...*

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 440, καταχώριση 8ης Μαΐου 1943.
2. Βλ. τη συνέντευξη της συζύγου του, Χρύσας, σε τηλεοπτική εκπομπή του Φρέντυ Γερμανού. Ορισμένοι ερευνητές, όπως ο Σόλων Γρηγοριάδης, συγχέουν περιστατικά της ζωής του μέχρι την άφιξη στο Κάιρο με αντίστοιχα του μεγαλύτερου αδελφού του Χριστόδουλου, ο οποίος μετά τα γεγονότα του 1935 κατατάχθηκε στη Λεγεώνα των Ξένων, με την οποία και πολέμησε μέχρι την επανένταξή του στον Ελληνικό Στρατό, στη Μέση Ανατολή.
3. Π. Μακρής-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 110, σημ. 20.
4. Η αποτίμηση του χαρακτήρα του παρατίθεται σε μαρτυρία του αντισυνταγματάρχη (τότε λοχαγού) Π. Προεστόπουλου (βλ. σχετικά Δ. Γατόπουλο, *Ιστορία της Κατοχής*, σ. 359). Ο Χρ. Ζαλοκώστας αναφέρει: «Έναν απ' αυτούς, τον αριστερό "Αριστείδη", τον χαρακτήριζε ο Τσιγάντες ως απατεώνα, κ' είχε δώσει εντολή να τον εκτελέσουν» (*Το Χρονικό της Κατοχής*, σ. 72. Πρβλ. και τα σχόλια του Τσιγάντε στον Ν. Δημοτάκη, *Μυστικός πόλεμος*, σ. 41). Κατά τον Ε. Τσέλλο: «Στο Κάιρο ο Αριστείδης μιλούσε παντού εις βάρος του Τσιγάντε, ενώ εξακολουθούσε να είναι πράκτορας της αγγλικής υπηρεσίας» (Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 198).
5. Π. Μακρής-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 340 (ο οποίος υποστηρίζει ότι το δεύτερο κλιμάκιο έφθασε στην Αθήνα δύο μήνες μετά το πρώτο). Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 86, 208-9. Ο Γ. Ιωαννίδης αναφέρει ότι όλα τα μέλη της ομάδας (στα οποία προσθέτει και τους ανθυπασπιστή Πεζικού Χριστόφορο Γεϊτζήδη, λοχία Γεώργιο Καλογερόπουλο και τους σημανίες Γε-

ώργιο Χαμπέρη και Αλέξανδρο Γαρδέλη) ταξίδεψαν ταυτόχρονα (*Έλληνες και ξένοι κατάσκοποι στην Ελλάδα*, σ. 18).

6. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σσ. 440-441, καταχώριση 8ης Μαΐου 1943.

7. Χρ. Τσιγάντες, «Η αλήθεια για τη Μέση Ανατολή», σ. 157. Πρβλ. και τα παρεμφερή σχόλια του Κανελλόπουλου, στο Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 443, καταχώριση 8ης Μαΐου 1943.

8. Χρ. Τσιγάντες, «Η αλήθεια για τη Μέση Ανατολή», σ. 157.

9. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 442, καταχώριση 8ης Μαΐου 1943.

10. Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 89 (παρατίθεται και από τον Μιλτιάδη Έβερτ στο, Άγγελος Μ. Έβερτ. *Η δράση του στην Κατοχή μέσα από μαρτυρίες*, σ. 65).

11. Χρ. Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της σκλαβιάς*, σ. 70.

12. Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 88 (παρατίθεται και από τον Μιλτιάδη Έβερτ στο, Άγγελος Μ. Έβερτ. *Η δράση του στην Κατοχή μέσα από μαρτυρίες*, σ. 65).

13. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 193, Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σσ. 34-35, 39.

14. Για το ταξίδι της ομάδας στην Ελλάδα βλ. Δ. Γυφτόπουλο, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 92-93, 94-95, Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σσ. 193-4, Α. Ζαούσης, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β, σσ. 123-4.

15. Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές*

στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα, σσ. 96-103, Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σσ. 36-38, Α. Ζαούσης, *Οι δύο όχθες*, Μέρος Β', σσ. 124-5 (που αποδίδει την απόρριψη των ασυρμάτων σε συγγενείς του κυβερνήτη).

16. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 317, Α. Ζαούσης, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β', σσ. 125, 127.

17. Στους πρώτους συγκαταλεγόταν η Ιωάννα Τσάτσου ο σύζυγος της οποίας Κωνσταντίνος συμμετείχε σε αντιστασιακά σχήματα. Στις 15 Σεπτεμβρίου 1942 η Ιωάννα Τσάτσου έγραψε στο ημερολόγιό της: «Τηλεφώνησε ο Αρχιεπίσκοπος πως έφθασε στην Ελλάδα ο Γιάννης Τσιγάντες, με μεγάλα σχέδια, πολλά μέσα και πολλά χρήματα. Πρώτος σκοπός του Τσιγάντε είναι ο συντονισμός της αντίστασης και η αποτελεσματική συμπαράστασή της από την πλευρά της Κυβέρνησης. Το γεγονός είναι αξιόλογο. Νοιώθω πως η επίσημη ελεύθερη Ελλάδα μας στενάζει. Δεν θα είμαστε πια σκόρπιοι αντιμαχόμενοι, ανοργάνωτοι» (Ιωάννα Τσάτσου, *Φύλλα Κατοχής*, σ. 51).

18. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 442 (καταχώριση 8ης Μαΐου 1943: «Επληγάφησα εξορκίζοντας αυτόν και τον Τσέλλο να βρουν οπωσδήποτε βάση συνεργασίας»), Π. Μακρής-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σσ. 340-341. Κατά τον Γυφτόπουλο, ο Τσέλλος απαίτησε από τον Τσιγάντε να του παραδώσει τα χρήματα και τους ασυρμάτους και να επιστρέψει στη Μέση Ανατολή (*Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 109). Στο Κάιρο, όπου έφθασε στις 3 Οκτωβρίου 1942, ο Τσέλλος ανέλαβε καθήκοντα υπουργού Πρόνοιας, θέση που στην πραγματικότητα υπέκρυπτε την ιδιότητά του ως προϊστάμενου των ελληνικών μυστικών υπηρεσιών (Π. Μακρής

ΑΡΙΣΤΕΡΑ:
Η πολυκατοικία επί της οδού Αλωπεκής 2, όπου ο Τσιγάντες πέρασε την τελευταία νύκτα της ζωής του, στο διαμέρισμα της Ελβετίδας ερωμένης του Μαλού Μπερτράν (φωτ. Ν. Νικολούδης, 2012).
ΔΕΞΙΑ:
Το σπίτι επί της οδού Μητροπόλεως

Στάκος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 342). Την έκθεση του Τσιγάντε προς τον Κανελλόπουλο, όπου περιγράφει μεταξύ άλλων και τη διαφωνία του με τον Τσέλλο, βλ. στον Γυφτόπουλο, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 234-7.

19. Για τη στελέχωση της «Επιτροπής των Έξι Συνταγματάρχων» βλ. Π. Μακρή-Στάικο, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 349, σημ. 55.

20. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 198. Παρόμοια αντίληψη σχημάτισε για τους Έξι Συνταγματάρχες ο Κρις Γουντχάουζ, όταν αργότερα συνάντησε δύο από αυτούς, σύμφωνα με τον Ένρι Μάγιερς: «Είχαν τη γνώμη ότι ο δικός τους ρόλος ήταν να προετοιμάσουν τον πυρήνα αυτού του νέου εθνικού στρατού... Η γνώμη του Κρις ήταν ότι οι Έξι Συνταγματάρχες θα ήταν περισσότερο χρήσιμοι όταν θ' απελευθερωνόταν η Ελλάδα» (E.C.W. Myers, *Η ελληνική περιπλοκή*, Εκδ. Κούρος-Εξάντας, Αθήνα 1975, σελ. 116). Πρβλ. και Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α, σ. 322.

21. Π. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 341, Α. Ζαούση, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β', σ. 126.

22. Τα σχόλια του Στ. Σαράφη παραθέτει ο Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 212. Πρβλ. Α. Ζαούση, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β', σ. 126, Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 318. Ο Σαράφης θα αναλάμβανε την ηγεσία αντιστασιακής ομάδας στη Θεσσαλία.

23. Χρ. Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της σκλαβιάς*, σ. 71.

24. Παρατίθεται σε έκθεση του συνεργάτη του Τσιγάντε, Κ. Προεστόπουλου, σύμφωνα με τον οποίο το σχόλιο του Τσιγάντε έγινε στην αδελφή του, Κατίνα Προεστόπουλου. Το σχετικό απόσπασμα βλ. στους Δ. Γατόπουλο, *Ιστορία της Κατοχής*, σ. 357 και Σ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α, σ. 216.

25. Τη μαρτυρία του Τσέλλου βλ. στον Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σσ. 197-8. Συναφής φαίνεται να είναι και η συζήτηση που είχε ο Τσιγάντε με τον Θρασύβουλο Τσακαλώτο, τον μοναδικό από τους Έξι Συνταγματάρχες τον οποίο κατόρθωσε να συναντήσει και στον οποίο εκμυστηρεύθηκε ότι δεν είχε απόλυτη ελευθερία κινήσεων επειδή υποπτευόταν άτομα του περιβάλλοντός του: βλ. Α. Ζαούση, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β', σ. 126.

26. Π. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 342, Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, Αθήνα 1976, σ. 51 (παρατίθεται και από τον Μιλτιάδη Έβερτ, *Άγγελος Μ. Έβερτ. Η δράση του στην Κατοχή μέσα από μαρτυρίες*, σ. 71). Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 112-16.

27. Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 106-8, 263, Π. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 344.

28. Για την πρώτη θεωρία βλ. Α. Ζαούση, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β', σ. 127, ενώ για τη δεύτερη, Δ. Γυφτόπουλο, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 217, 284, Θ. Σαμπτακάκη, *Ταυτότητες πρακτόρων και κωδικά ονόματα*, σ. 186.

29. Π. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 344, Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 221.

30. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α' σ. 216. Εντελώς αντίθετη εικόνα 36. Διερεύνηση των δύο υποθέσεων βλ. στον Π. Μακρή-Στάικο, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 342. Πρβλ. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 319.

31. Τις σχετικές αναφορές βλ. στον Α. Ζαούση, *Οι δύο όχθες*, Μέρος Β', σ. 127.

32. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α, σσ. 200-201, Δ. Μπενετάτος, *Το χρονικό της Κατοχής*, σσ. 104-5, 114, Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 143-4.

33. Δ. Μπενετάτος, *Το χρονικό της Κατοχής*, σ. 106.

34. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 319. Οι θέσεις του Τσιγάντε για το ΕΑΜ εκτίθενται χαρακτηριστικά στο υπόμνημά του προς την κυβέρνηση του Καίρου που παραθέτει ο Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 141-3.

35. Για τη μετέπειτα διαγωγή του Ζακυνθινού στη Μέση Ανατολή είναι αποκαλυπτικά τα σχόλια του αντισυνταγματάρχη Προεστόπουλου: «Μεταβάς εις Μ. Ανατολήν μετά τα εκεί κινήματα έμαθον μετ' εκπλήξεως ότι εις των κυριωτέρων εργατών των κινημάτων τούτων ήτο και ο Ζακυνθινός, όστις δια τούτο είχε καταδικασθεί εις πολυετή δεσμά και εξέτιε την ποινήν του. Αλλ' εκείνο, όπερ μου επροξένησε κυρίως κατάπληξην άμα και αποτροπασμόν ήτο το γεγονός, όπερ έμαθον, ότι επί του Ζακυνθινού συλληφθέντος ανευρέθη σημειωμάτιον εν τω οποίω κατεφέρετο δριμέως κατά του Τσιγάντε αποκαλών αυτόν προδότην, ανάξιον

αρχηγόν οργανώσεως και τα τοιαύτα! Εάν τας ως άνω ύβρεις κατά Τσιγάντε εξήγγελεν ο Ζακυνθινός μόνον κατά την απολογία του —διότι και εκεί τας είπε— θα ήδυνάμην να τον δικαιολογήσω ότι επεζήτη δι' αούτου να δώσω καλώς εξετάσεις ενώπιον των εντολοδοτών του ώστε να έχει την υποστήριξιν των εις το μέλλον» (Δ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, σσ. 359-60).

37. Δημ. Κούκουνας, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, σ. 200.

38. Βλ. την κατάθεση του Πέτρου Γουναράκη στον Δ. Γατόπουλο, *Ιστορία της Κατοχής*, σσ. 354-5, και στον Σ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 203. Πρβλ. Π. Μακρή-Στάικο, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 343, Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 320, Δημ. Κούκουνας, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, σσ. 200-1.

39. Βλ. ενδεικτικά τα σχόλια των Πέτρου Γουναράκη (στον Δ. Γατόπουλο, *Ιστορία της Κατοχής*, σ. 355), Α. Κέδρου (*Η ελληνική Αντίσταση*, τ. Α', σελ. 204) και Α. Ζαούση, *Οι δύο όχθες, 1939-1945*, Μέρος Β', σ. 125).

40. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 443, καταχώριση 8ης Μαΐου 1943.

41. Χρ. Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της σκλαβιάς*, σ. 70.

42. Παρατίθεται από τον Σ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 215.

43. Η απουσία της συζύγου του στο Κάιρο αναφέρεται στην εκπομπή του Φρέντυ Γερμανού με θέμα τον Τσιγάντε, όπου η ίδια εξηγεί ότι έλαβε την είδηση του θανάτου του ενώ βρισκόταν σε ένα ξενοδοχείο της αιγυπτιακής πρωτεύουσας. Αναφορά στο όνομα της ερωμένης του βλ. στον Π. Μακρή-Στάικο, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 343.

44. Βλ. το σχετικό σχόλιο του «σωματοφύλακά» του Λεωνίδα Παρίση: «Έφτασα στο Κολωνάκι... Πήγα στην οδό Αλωπεκής 2, όπου είχε διανυκτερεύσει ο Τσιγάντες. Εκεί ήταν η κατοικία της κυρίας Μαλούς, γνωστής του και πολύ φίλης του» (παρατίθεται από τον Δημ. Κούκουνας: «Όλη η αλήθεια για τη δολοφονία του Ιωάννη Τσιγάντε», σ. 63).

45. Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, σ. 47 (παρατίθεται και στο Μ. Έβερτ, *Άγγελος Μ. Έβερτ*, σσ. 76-77).

46. Π. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 343, Ιωάννα Τσάτσου, *Φύλλα Κατοχής*, σ. 67.

47. Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, σ. 47.

48. Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 255-7. Το περιστατικό αφηγήθηκε και ο Κώσης στην εκπομπή του Φρέντυ Γερμανού με θέμα τον Τσιγάντε.

49. Δ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, σ. 357, Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 216.

50. Δ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, σ. 358, Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 217.

51. Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, σ. 156.

52. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σσ. 216, 217.

53. Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, σ. 138 (παρατίθεται και στο Μ. Έβερτ, *Άγγελος Μ. Έβερτ*, σ. 94).

54. Τη μαρτυρία του Παρίση βλ. στους Δ. Γυφτόπουλο, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 244-6, Σ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 218, Δημ. Κούκουνας, «Όλη η αλήθεια για τη δολοφονία του Ιω. Τσιγάντε», σ. 63.

55. Αναφορά του Στ. Κώση στην εκπομπή του Φρέντυ Γερμανού με θέμα τον Τσιγάντε. Βλ. και τη μαρτυρία του Ν. Δημοτάκη, *Μυστικός πόλεμος*, σ. 57, που επεξηγεί τον ρόλο του χωροφύλακα και του Γαλάτη, τους οποίους αρκετοί ερευνητές ταυτίζουν. Τη σχέση του συνταγματάρχη Αγγελίδη με τον Τσιγάντε επιβεβαιώνει ο Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σ. 106.

56. Τις διάφορες μαρτυρίες για τον θάνατο του Τσιγάντε βλ. στους Ν. Δημοτάκη, *Μυστικός πόλεμος*, σσ. 52-55, Δ. Γυφτόπουλο, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 246-51, Σ. Γρηγοριάδη, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σσ. 219-20, Μ. Έβερτ, *Άγγελος Μ. Έβερτ*, σσ. 95-98. Πρβλ. Α. Ζαούση, σσ. 129-130.

57. Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, σ. 150 (παρατίθεται και από τον Μ. Έβερτ, *Άγγελος Μ. Έβερτ*, σσ. 101-2). Σύμφωνα με την Ιωάννα Τσάτσου: «Οι Ιταλοί έχουν σπάσει τη λεκάνη και έχουν πολλά χαρτιά στα χέρια τους» (*Φύλλα Κατοχής*, σ. 69, καταχώριση 24ης Ιανουαρίου 1943).

58. Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σ. 60, Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 254-5.

59. Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σ. 61.

60. Στ. Κώσης, *Μίδας 614*, σ. 148 (παρατίθεται και από τον Μ. Έβερτ, *Άγγελος Μ. Έβερτ*, σ. 100), Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σ. 56, Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 220-1 (μαρτυρία του Λ. Παρίση, που αποδίδει την αναγνώριση το πτώματος σε Έλληνα

Το υπόγειο της πολυκατοικίας επί της οδού Πατησίων 86.

Η αριστερή πόρτα οδηγεί στο διαμέρισμα που χρησιμοποιούσε ως κρησφύγετο ο Τσιγάντες (φωτ. Ν. Νικολούδης, 2012).

Το μνημείο προς τιμήν των πεσόντων ασυρματιστών της οργάνωσης «Μίδας 614», παραπλευρώς της προτομής του Τσιγάντε, στη συμβολή της οδού Πατησίων με τη λεωφόρο Αλεξάνδρας (φωτ. Ν. Νικολούδης, 2012).

αξιωματικό, συμμαθητή του Τσιγάντε, ο οποίος συνόδευε τον Ιταλό αξιωματικό στο γραφείο του Αγγέλου Έβερτ), Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, σσ. 251-2.

61. Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σσ. 67-69, Χρ. Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της Κατοχής*, σσ. 130-1, Δημ. Κούκουνας, «Όλη η αλήθεια για τη δολοφονία του Ιω. Τσιγάντε», σ. 69.

62. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 321.

63. Χρ. Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της σκλαβιάς*, σ. 72.

64. Δημ. Κούκουνας, «Όλη η αλήθεια για τη δολοφονία του Ιω. Τσιγάντε», σ. 62.

65. Ο.π., σ. 61.

66. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 321.

67. Δ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, σ. 357 (το σχόλιο περιλαμβάνεται στη μαρτυρία του Π. Προεστόπουλου).

68. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 443, καταχώριση 8ης Μαΐου 1943.

69. Δ. Μπενετάτος, *Το χρονικό της Κατοχής*, σ. 107.

70. Βλ. π.χ. τα αποσπάσματα που παραθέτει ο Ν. Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος*, σσ. 58-60.

71. Παρατίθεται από τον Π. Μακρή-Στάικο, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 345.

72. Π. Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής*, σ. 467.

73. Σ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας*, τ. Α', σ. 214.

74. Χ. Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα*, τ. Α', σ. 318.

75. Δημ. Κούκουνας, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, σ. 200.

76. Π. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος*, σ. 753.

77. Α. Κέδρος, *Η Ελληνική Αντίσταση*, τομ. Α', σ. 171-2.

78. Ο.π. σ. 174.

Τμήμα της αναμνηστικής επιγραφής που έχει τοποθετηθεί επάνω από την είσοδο της πολυκατοικίας στην οποία βρήκε τον θάνατο ο Τσιγάντες (φωτ. Ν. Νικολούδης, 2012).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

– Δημ. Γατόπουλος, *Ιστορία της Κατοχής*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα χ.χ.

– Δημήτρης Δ. Γυφτόπουλος, *Μυστικές αποστολές στην εχθροκρατούμενη Ελλάδα*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1990.

– Σόλων Νεοκ. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας, 1941-1974*, τόμος Α': *Κατοχή-Δεκεμβριανά, 1941-1945*, εκδ. Polaris, Αθήνα 2009.

– Νικόλαος Δημοτάκης, *Μυστικός πόλεμος, 1941-1944*, Αθήνα χ.χ.

– Μιλτιάδης Έβερτ (έρευνα), Άγγελος Μ. Έβερτ. *Η δράση του στην Κατοχή και στην Απελευθέρωση μέσα από μαρτυρίες πρωταγωνιστών της εποχής*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2007.

– Χρήστος Ζαλοκώστας, *Το χρονικό της σκλαβιάς*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1997.

– Αλέξανδρος Λ. Ζαούσης, *Οι δύο όχθες, 1939-1945. Μια προσπάθεια για εθνική συμφιλίωση*, Μέγρος Β' (I), εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1987.

– Γιάννης Β. Ιωαννίδης, *Ελληνες και ξένοι κατάσκοποι στην Ελλάδα*, εκδ. Δαρεμά, Αθήνα, χ.χ.

– Παναγιώτης Κανελλόπουλος, *Ημερολόγιο Κατοχής, 31 Μαρτίου 1942-4 Ιανουαρίου 1945*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2003 (β' έκδοση).

– Αντρέας Κέδρος, *Η Ελληνική αντίσταση, 1940-1944*, τόμος Α', εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 2004.

– Δημοσθένης Κούκουνας, *Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός*, εκδ. Μέτρον, Αθήνα 2004.

– Δημοσθένης Κούκουνας, «Όλη η αλήθεια για τη δολοφονία του Ιω. Τσιγάντε», περ. *TOTE*, τεύχος 7, Ιανουάριος 2005, σελ. 61-77.

– Σπύρος Κώτσος, *Μίδας 614*, Αθήνα 1976.

– Πέτρος Στ. Μακρή-Στάικος, *Ο Άγγλος πρόξενος. Ο υποπλοίαρχος Noel C. Rees και οι βρετανικές μυστικές υπηρεσίες. Ελλάδα-Μέση Ανατολή, 1939-1944*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2011.

– Διονύσιος Μπενετάτος, *Το χρονικό της Κατοχής, 1941-1944*, Αθήνα 1963.

– Θεόδωρος Σαμπτακάκης, *Ταυτότητες πρακτών και κωδικά ονόματα. Η δραστηριότητα των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών στην Ελλάδα (1939-1944)*, εκδ. Φιλίστωρ, Αθήνα 2006.

– Ιωάννα Τσάτσου, *Φύλλα Κατοχής*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα.

– Χριστόδουλος Τσιγάντες, «Η αλήθεια για τη Μέση Ανατολή», περ. *TOTE*, τεύχος 60-62, Ιανουάριος-Ιούνιος 2010, σσ. 70-166.

– Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τόμος Α', εκδ. *ΤΟ ΒΗΜΑ*, Αθήνα 2009.

– Φρέντυ Γερμανός, *Οι εκπομπές που αγάπησα* (τηλεοπτική εκπομπή με θέμα τον θάνατο του Τσιγάντε, από το ψηφιακό αρχείο της ΕΡΤ, στη διεύθυνση: <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-assetview.aspx?tid=0000073750&tsz=0&autostart=0>).

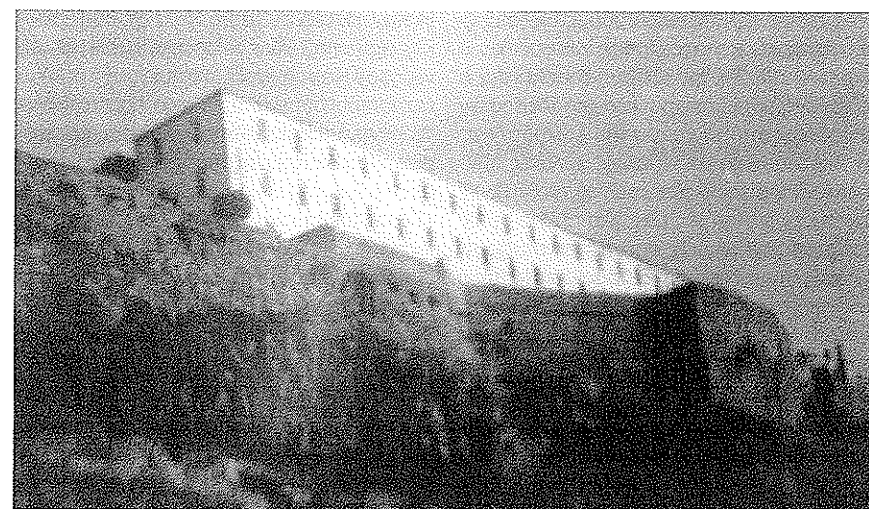
Ο Νίκος Νικολούδης είναι δρ Ιστορίας του Πανεπιστημίου του Λονδίνου (King's College).

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΦΥΛΑΚΕΣ (1830-1930)

του ΓΕΡΑΣΙΜΟΥ Α. ΡΗΓΑΤΟΥ

Οι φυλακές, χώροι δηλαδή για την απομόνωση ανθρώπων που εκδηλώνουν μη αποδεκτές συμπεριφορές, υπάρχουν από τα πανάρχαια χρόνια. Αναφέρονται ήδη στην ελληνική μυθολογία, στις παραδόσεις άλλων λαών, στην εβραϊκή Παλαιά Διαθήκη αλλά και στα χρόνια των Ρωμαίων και στο Βυζάντιο. Η θανάτωση, ο βασανισμός και η φυλάκιση ήταν οι τρόποι με τους οποίους κάθε εξουσία εν ονόματι της κοινωνίας επιδίωκε να τιμωρήσει ή να αποκλείσει, σπανιότερα δε να σωφρονίσει, μέλη της που η συμπεριφορά τους απέβαινε εις βάρος άλλων ή γενικώς παρέβαινε τον νόμο (χωρίς να κρίνεται εδώ το περιεχόμενο και η ηθική δικαίωση του νόμου). Ο θεσμός της φυλάκισης είχε πάντα σκληρό πρόσωπο. Η φυλάκιση δεν περιοριζόταν μόνο στην κράτηση σε ιδιαίτερο χώρο. Συχνά ελάμβανε εκδικητικό χαρακτήρα, δυσκόλευε τη ζωή και την καθημερινότητα, υπέβαλλε σε πολλές ταλαιπωρίες τον κρατούμενο. Πλήθος από ιστορικές αναφορές μαρτυρούν την εφαρμογή φυλακής μέσα στη φυλακή, με απομόνωση σε σκοτεινά μπουντρούμια ή με αλυσίδες στα χέρια (χειροπέδες), στα πόδια (ποδοπέδες) και μεταλλικό κρίκο στον λαιμό για καθήλωση. Έχουμε αναφορές σε δημοτικά τραγούδια

....στα σίδερα βαλμένους
με δυο ζυγίσες σίδερα στα χέρια και στα πόδια...
(ζυγιά= ζευγάρι)

Στη φυλακή του Ιτς Καλέ στην Ακροναυπλία δικάστηκε το 1831 ο δολοφόνος του Ιωάννη Καποδίστρια, ενώ το 1833 φυλακίστηκε ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης. Αναφέρεται ότι ο κανονισμός των Στρατιωτικών Φυλακών της Ακροναυπτίας έμεινε παροιμιώδης για την αυστηρότητα και τη σκληρότητά του.